

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

НАДЖИМИТДИНОВ ЖАСУР ХАТАМДЖАНОВИЧ

**МИССИОНЕРЛИКНИНГ ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ МАЗМУНИ
ВА ЎЗБЕКИСТОНДА НАМОЁН БЎЛИШИНING
ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ**

07.00.04 – Диншунослик

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Content of dissertation abstract of the Doctor of Philosophy (PhD)
on historical sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по историческим наукам**

Наджимитдинов Жасур Хатамджанович

Миссионерликнинг ижтимоий-тарихий мазмуни ва Ўзбекистонда намоён бўлишининг ўзига хос жиҳатлари 3

Nadjimitdinov Jasur Khatamdjanovich

Social and historical meaning of missionary and singularities of its occurrence in Uzbekistan 23

Наджимитдинов Жасур Хатамджанович

Социально-историческое значение миссионерства и особенности его проявления в Узбекистане 41

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works
Список опубликованных работ.....45

**ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ
ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚАРО ИСЛОМ АКАДЕМИЯСИ

НАДЖИМИТДИНОВ ЖАСУР ХАТАМДЖАНОВИЧ

**МИССИОНЕРЛИКНИНГ ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ МАЗМУНИ
ВА ЎЗБЕКИСТОНДА НАМОЁН БЎЛИШИНинГ
ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ**

07.00.04 – Диншунослик

**ТАРИХ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2021.4.PHD/Tar354 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон халқаро ислом академиясида бажарилган.
Диссертация автореферати уч тилда (Ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасининг www.iaa.uz.uz ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим портали www.ziyounet.uz манзилларига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Исламов Зоҳиджон Маҳмудович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Хасанов Аҳаджон Аҳмаджонович
тарих фанлари доктори, профессор

Тўраев Бахтиёр Омонович
фалсафа фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон миллий университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон халқаро ислом академияси ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил «28 июль» соат 14:00 даги онлайн/оффлайн мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй. Тел.: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iaa.uz).

Диссертация билан Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин. (94-рақам билан рўйхатга олинган.) (Манзил: 100011, Тошкент шаҳри, А.Қодирий кўчаси, 11-уй. Тел.: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iaa.uz).

Диссертация автореферати 2022 йил « » _____ тарқатилди.

(2022 йил « » _____ даги -рақамли реестр баённомаси)

Д.Р.Махсудов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари бўйича фан доктори (DSc), доцент

С.А.Рустамий
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, филология фанлари бўйича фан доктори (DSc), доцент

Н.А.Муҳамедов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси ўринбосари, тарих фанлари доктори (DSc), доцент

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон миқёсида миссионерлик фаолиятига алоқадор, тараққиётнинг ҳозирги босқичида кузатилаётган жараёнлар ёки уларга мазмунан яқин бўлган ҳолатлар ўтмишда ҳам юз берганини кўриш мумкин. Миссионерлар томонидан амалдаги қонунчилик талабларига зид фаолият олиб бориш, кишиларнинг соғлиғи ва жамоат хавфсизлигига хавф солиш, психотроп моддалардан фойдаланиш, гипноз технологияларини қўллаш натижасида келиб чиқаётган ҳамда келажакда юзага келиши мумкин бўлган салбий оқибатларга аҳамият қаратиш зарурати пайдо бўлмоқда. Шу мақсадда миссионерлик жараёнларини тарих призмасида ўрганиш, мозийда юзага келтирган оқибатларидан бохабар бўлиш, ушбу феноменга бугунги кунда ёндашув стратегиясини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Дунёда дин, жамият ва миссионерлик масалаларининг симбиози таҳлили ҳар бир давлатнинг диний-сиёсий вазияти, миллий манфаатлари доирасида тўлақонли, объектив тарзда янги ёндашувлар орқали тадқиқотларда акс этмоқда. Дин ва сиёсатга доир масалаларнинг янги контекстда, креатив тафаккур ҳамда ҳуқуқий демократик тамойиллар билан йўғрилган ҳолда жамиятнинг ментал, маданий ҳаётига уйғунлашиб кетган анъанавий дин омилини тарихий илдизлари билан бир бутунликда стратегик тарзда комплекс таҳлил қилишга эътибор қаратилмоқда. Юқорида келтирилган илмий ишларда, миссионерлик ва прозелитизм масаласига асосан фалсафий жиҳатдан, умумий контекстда ёндашилган. Бугунги кунда ушбу масалада диншунослик ракурсидан тарихий тадрижий ёритилган, бирламчи манбалар асосида далилланган ва жамиятдаги салбий оқибатларига доир конкрет методологик ёндашувларга оид тадқиқотлар етишмовчилиги кузатилади. Миссионерликнинг ижтимоий-тарихий хусусиятларини ўрганиш билан ушбу йўналишдаги илмий изланишлар самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади.

Янги Ўзбекистонда миссионерлик ҳаракатларининг олдини олишга қаратилган кўплаб ишлар амалга ошириб келинмоқда. «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши, Ўзбекистон халқаро ислом академиясининг “Диншунослик ва жаҳон динларини қиёсий ўрганиш UNESCO” кафедраси томонидан талабаларига “Динлардаги оқимлар ва секталар” фани ўқитилиши, Академиянинг “Малака ошириш маркази”да имом хатиблар ва давлат ташкилотлари ходимлари учун “Миссионерлик ва прозелитизмнинг салбий оқибатлари” курси ташкил этилиши, Ҳарбий олий таълим муассасалари ходимлари малакаларини оширишга қаратилган қўлланмаларда тадқиқотга алоқадор мавзуларнинг акс этиши шулар жумласидандир. Шу нуқтаи назардан, миссионерлик тарихи, Ўзбекистонда намоён бўлишининг тарихий босқичлари ва кўринишларини тизимли тадқиқ этиш билан мамлакатимизда бу борадаги ишларни тизимли ташкил этиш имконини беради.

Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги ПФ-5416-сон «Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги, 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сон «Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида»ги, 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон «Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарорларида белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур тадқиқот иши муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Диссертация республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» номли устувор йўналишига мувофиқ амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Миссионерлик билан боғлиқ тадқиқотларни бир неча йўналишларга бўлиб ўрганиш мумкин. Биринчи йўналишда Ф.Жонсон, Д.Бebbингтон, А.Дворкин, Р.Такер, Н.Трофимчук, М.Свищев¹ каби Ғарб ва рус олимлари илмий изланишларини келтириш ўринли. Ушбу тадқиқотларда анъанавий динлар – католиклик, православлик, классик протестант йўналишларининг миссионерлик фаолияти ижобий, янги диний ҳаракатлар томонидан амалга ошириладиган сектант миссионерлиги салбий феномен сифатида баҳоланади.

Иккинчи йўналишдаги муаллифлар ўзлари муайян секта тарафдори бўлиб, улар миссионерликнинг ҳар қандай шаклини ижобий феномен, диний бурч сифатида ёндашадилар. Бунга Б.Грехем, В.Ли, Л.Палоу, Ж.Куинн, П.Врайтларнинг тадқиқотлари мисол бўлади².

Учинчи йўналишдаги ишларда миссионерлик асосан ғаразли сиёсий мақсадларни кўзлайдиган фаолият сифатида баҳоланади. З.Арслантурк, Э.Ташжи, С.Хайдари, Ш.Гундуз, М.Айдин, Г.Эрдем каби олимларининг

---

¹ Johnson, Phil. The History of Evangelicalism. Pulpit Magazine, 2009; Bebbington, David W. Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s. - London: Routledge, 1993; Дворкин А. Сектоведение: тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. - Нижний Новгород: Издательство братства во имя св. князя Александра Невского, 2002; Такер Рут. От Иерусалима до края земли: История миссионерского движения. Серия: Энциклопедия христианства. / Второе издание, исправленное и переработанное. Перевод с англ. - СПб.: Мирт. 2001. – 524 с; Трофимчук Н.А., Свищев М.П. Экспансия / Кафедра религиоведения РАГС при Президенте РФ. –Москва: Изд-во РАГС, 2000. – 218 с; Трофимчук Н.А., Свищев М.П. Миссионерская деятельность в системе политических от ношений // Социология власти. – Москва, 1998. - № 2-3. – С. 92-166.

² Graham B. Steps to peace with God. – Garland, 1997. – 89 p.; Lee W. The all-inclusive spirit of the Christ. –Los-Angeles, 1969. – 181 p.; Lee W. The Practical Expression of the Church. –Los-Angeles, 1970. – 86 p.; Lee W. Life-study of Genesis. – Los-Angeles, 1977. – 145 p.; Palau L. The greatest decision. -Garland, 1997, – 125 p.; Quinn J. Christ be besides me // Seasonal Missalette. The forty days of lent.- New York., 1998. Vol. 14. №3. – 45 p.; Wraight P. What's God onto me? -Eastbourne, 1974. – 46 p.

тадқиқотларида миссионерликнинг ижтимоий-тарихий мазмуни, мақсадлари, стратегияси ҳамда глобал сиёсатдаги ўрни ҳам муҳокама қилинган³.

Ўзбекистонда миссионерлик ва прозелитизм алоҳида тадқиқот сифатида С.Яздонова, М.Мусаев, Ҳ.Обломуродова ва Э.Ахмедовлар томонидан таҳлил қилинган⁴. Ушбу илмий изланишларда тадқиқотларда асосан мавзунинг ижтимоий фалсафий жиҳатлари очиб берилиб, Ўзбекистон мисолида маънавий таҳдид сифатида баҳоланган. Тадқиқотчи М.Мусаев глобаллашув шароитида миссионерлик ва прозелитизм ҳаракатларининг сиёсий омиллари ҳамда миллий ҳаётга таҳдиди нуқтаи назаридан тадқиқ қилган. Шунингдек, мазкур муаммо А.Очилдиев, Б.Тўраев, М.Бекмуродов, Э.Ибрагимов, Д.Раззоқов каби ўзбекистонлик олимларнинг илмий тадқиқотларида мавзуга дахлдорлиги нуқтаи назаридан ўрганилган⁵.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим ёки илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Ўзбекистон халқаро ислом академияси илмий-тадқиқот ишлари режасининг 2015-2017 йилларга мўлжалланган А-1-041 – “Ёшларда соғлом дунёқарашни шакллантириш ва унинг маънавий-маърифий асосларини мустаҳкамлашга йўналтирилган диншунослик атамалари қомусини яратиш” амалий лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади миссионерликнинг ижтимоий-тарихий мазмуни ва Ўзбекистонда намоён бўлишининг ўзига хос жиҳатларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари қуйидагиларда ўз аксини топади:

- миссионерлик ва прозелитизм масаласи тадқиқига оид илмий ёндашувларни қиёсий-таҳлилий жиҳатдан очиб бериш;

- жаҳон динларидаги миссионерликка оид ташкилий ва ғоявий асослар эволюциясини ёритиш;

- христиан миссионер халқаро уюшмалари фаолияти хусусиятларини кўрсатиб бериш;

---

³ Zeki Arslantürk. Genel Olarak Misyonerlik Faaliyetleri, Başlıklı Sempozyumda Sunulan Müzakere. Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri Ensar Nesriyat. - İstanbul, 2004, –384 s; Erkan Tasci. Din sosyolojisi açısından misyonerlik ve günümüz islam toplulukları. - İstanbul, 2006. – 74 s; Hajdari S. Tarihî süreç içerisinde misyonerlik ve misyonerlerin etim faaliyetleri. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016. – S. 100; Gündüz Sinasi ve Aydın Mehmet. Misyonerlik. – İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002. – S. 251; Erdem Gazi. Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları. – Ankara: Diyanet İlmî Dergi, 2002. – S. 120.

⁴ Яздонова С. Ўзбекистонда миссионерлик ҳаракатининг ижтимоий-фалсафий таҳлили. Фал. фан. номз. ... дисс. – Самарқанд: 2012; Обломуродова Ҳ. Глобаллашув шароитида миссионерлик: уни олдини олишнинг усул ва воситалари (ижтимоий-фалсафий таҳлил). Фал. фан. фал. док. (PhD) ... дисс. –Тошкент, 2020; Ахмедов Э. Миссионерлик ҳаракатининг миллий-маънавий тараққиётга таҳдиди ва унинг олдини олиш омиллари. Фал. фан. фал. док. (PhD) ... дисс. Автореф. –Тошкент: 2021; Мусаев М. Глобаллашув шароитида миссионерлик ва прозелитизмнинг жамият ҳавфсизлигига таҳдиди. Сиё. фан.фал. док.(PhD) ... дисс. –Тошкент: 2018.

⁵ Очилдиев А.С. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. –Тошкент: Ўзбекистон, 2004. –134 б; Тўраев Б. ва б. Маънавий таҳдидлар: миссионерлик ва прозелитизм (моҳияти, келиб чиқиши, шакллари, муаммолар). – Тошкент: Мовароуннахр, 2011; Бекмуродов М. Миссионерлик ва прозелитизм: мақсадлар, вазифалар, усуллар. /Журналистлар ихтисослашуви борасида турли йўналишларда ўтказилган ўқув-услубий семинарлар бўйича материаллар тўплами. Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди. –Тошкент: 2012. –Б 253-262; Ибрагимов Э. Ўзбекистонда христиан конфессиялари фаолияти ва уларнинг диний бағрикенглик анъаналари шаклланишида тугган ўрни. Тар. фан. номз. ... дисс. – Тошкент: 2010. – 104 б; Раззоқов Д. Миссионерлик фаолиятининг маънавийатимизга таҳдиди ҳақида // Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академиясининг ахборотномаси. –Тошкент: 2014. – №2. – Б. 66-69.

- христиан ва псевдохристиан ташкилотлари фаолиятидаги миссионерлик амалиёти механизмларини таснифлаш;

- христиан миссионерлигининг бурилиш нуқтаси бўлган “евангелизация” ва “экуменизм”нинг моҳиятини очиб бериш;

- Ўзбекистонда миссионерликнинг намоён бўлиш шакллари ва олдини олиш чораларини ёритиш;

- деструктив секталарга қарши курашда халқаро тажриба ва реабилитация амалиётларини кўрсатиб бериш;

- миссионерлик оқибатларини бартараф этиш бўйича давлат ва жамоат ташкилотлари, олимлар ва илмий муассасаларнинг вазифаларини ёритиш ҳамда тақлиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг объектини миссионерлик тушунчаси ва Ўзбекистонда миссионерлик тарихи ташкил этади.

Тадқиқотнинг предмети миссионер ташкилотларининг Ўзбекистон қонунларига зид фаолияти, миссионерликни амалга ошириш услублари ва унинг олдини олиш йўлларида иборат.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертацияда тарихийлик, мантиқийлик, тизимлаштириш, анализ ва синтез, сабабийлик, статистик, қиёсий каби тадқиқот усулларида фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

жаҳон динларининг тарихий ривожланиш босқичларида “миссионерлик” тушунчаси турлича талқин қилиниб, динлар тарқалиши табиий жараён сифатида қабул қилинган ўрта асрларда – ижобий, бироқ кўпконфессияли бугунги глобал жамиятда халқлар ўз анъана ва қадриятлари, ғоя ҳамда тафаккур тарзини сақлаб қолишга интилаётган бир даврда – салбий баҳоланиши очиб берилган;

диний миссияни етказиш масаласи жаҳон динларидан буддавийликда ихтиёрий аҳамиятга эгаллиги ва “тор доира” вакилларига юклангани сабабли мазкур дин кенг тарқалмай қолганлиги, насронийликда эса, “Худонинг даъватини ҳамма жойга етказиш” миссияси бирламчи вазифа сифатида белгиланганлиги натижасида ушбу диннинг кенг тарқалгани исботланган;

“миссионерлик” диний манба ва илмий адабиётларда диний тарғиботнинг бир кўриниши сифатида қабул қилинса-да, бугунги кундаги айрим секталар ва “янги диний ҳаракатлар” томонидан ушбу тушунча остида анъанавий ижтимоий тизимларга таъсир ўтказиш, давлат институтлари фаолиятига аралаштиришга ҳаракат қилаётгани натижасида сиёсий мазмун касб этгани далилланган;

ўзбек жамиятидаги исломгача мавжуд бўлган анъаналардан миллий либосларда учрайдиган “хочсимон” нақшлар, маййитни дафн этишдан олдин сақлаб туриш – «ўлик қўндириш» (маййитни 3 кунгача дафн этмаслик) маросими ҳамда ўзбек адабиётининг анъанавий услуби бўлган «талмех» (تلمیح) жанридаги шеърларни масиҳийлик билан боғлаш ҳолатлари замонавий миссионерларнинг тарғибот воситаларига айлангани аниқланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

«миссионерлик» ва «прозелитизм»га қарши курашда хорижий тажрибани таҳлил қилиш орқали, Ўзбекистон қонунчилигидаги бу борадаги чекловлар халқаро норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга зид келмаслиги исботланган;

ахборот технологиялари ривожланган даврда миссионерлик ва прозелитизм фаолиятини амалга оширишда коммуникация воситалари – рақамли гаджетлар, дастурий таъминотлар, ижтимоий тармоқларнинг ўзбек сегментида олиб борилаётган ҳаракатлар очиб берилган;

«миссионерлик»га қарши кураш воситалари, хусусан, қонуний чоралар кўриш ҳамда маънавий-мафкуравий тарғиботларни ташкил қилиш орқали ғоявий иммунитетни шакллантириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқилган;

«миссионерлик» ва «прозелитизм» ғояларининг ижтимоий-сиёсий ҳаётга салбий таъсирларини бартараф этишда маҳалла, хотин-қизлар билан ишлаш ҳамда ёшлар ташкилотларининг вазифалари кўрсатиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Хорижий тиллардаги бирламчи манбалар, тадқиқотлар ҳамда аналитик маълумотлардан фойдаланилгани, республика ва халқаро миқёсдаги илмий конференция материаллари тўпламлари, Олий аттестация комиссияси рўйхатидаги махсус журналлар ҳамда хорижий илмий журналларда чоп этилган мақолалар, хулоса, таклиф ва тавсияларнинг амалиётда жорий этилгани билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти миссионерлик ва унга боғлиқ бўлган тушунчаларнинг луғавий ва истилоҳий маънолари, ушбу ҳаракатнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва психологик жиҳатдан хавфли фаолият экани, миссионерликнинг тарихий босқичлари, турли динлардаги тарғибот услублари, Ўзбекистонда намоён бўлиш шакллари юзасидан илмий хулосалар чиқариш имконини бериши билан белгиланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти ундаги назарий хулосалар, амалий таклифлар ва тавсиялардан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита, Ўзбекистон халқаро ислом академияси, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва хизматлари амалиётида, Республика Маънавият ва маърифат маркази ва унинг жойлардаги бўлимлари, ўзини-ўзи бошқариш органлари, Ёшлар ишлари агентлиги, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятида маънавий-маърифий тадбирларни ташкил этиш ҳамда республика таълим тизимининг барча босқичларидаги таълим-тарбия жараёнларини янги маълумотлар билан бойитишга хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Миссионерликнинг ижтимоий-тарихий мазмуни ва Ўзбекистонда намоён бўлишининг ўзига хос жиҳатларини тадқиқ этиш бўйича олинган натижалар асосида:

жаҳон динларининг тарихий ривожланиш босқичларида “миссионерлик” тушунчаси турлича талқин қилиниб, динлар тарқалиши табиий жараён сифатида қабул қилинган ўрта асрларда – ижобий, бироқ кўпконфессияли бугунги глобал жамиятда халқлар ўз анъана ва қадриятлари,

ғоя ҳамда тафаккур тарзини сақлаб қолишга интилаётган бир даврда – салбий баҳоланиши очиб берилгани тўғрисидаги илмий хулосалардан буюртма асосида тайёрланган «Диншунослик» комусий луғати, «Дунё динлари тарихи», «Диншунослик» ўқув қўлланмаларини мазмунига сингдирилган (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 2022 йил 16 мартдаги 02-03/1776-сон маълумотномаси). Натижада ўқувчиларда динлараро бағрикенглик ва тотувликка таҳдид солаётган хуружларнинг олдини олиш, ёшларни соғлом эътиқод ва бағрикенглик руҳида тарбияланишига хизмат қилган;

диний миссияни етказиш масаласи жаҳон динларидан буддавийликда ихтиёрий аҳамиятга эгаллиги ва “тор доира” вакилларига юклангани сабабли мазкур дин кенг тарқалмай қолганлиги, насронийликда эса, “Худонинг даъватини ҳамма жойга етказиш” миссияси бирламчи вазифа сифатида белгиланганлиги натижасида ушбу диннинг кенг тарқалгани исботлангани тўғрисидаги илмий хулосалардан давлат ижтимоий буюртмаси асосида тайёрланган «Ўзбекистон – бағрикенг диёр» номли китоб мазмунига сингдирилган (Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот марказининг 2022 йил 14 мартдаги 02/128-сон маълумотномаси). Натижада ўқувчида Ўзбекистон бағрикенглик диёри сифатида жаҳоннинг кўп мамлакатларига намуна бўлиши, миссионерлик ҳаракатлари айнан шу – динлараро тотувликка салбий таъсир қилиши мумкинлиги ҳақидаги маълумотлар шаклланишига таъсир қилган;

“миссионерлик” диний манба ва илмий адабиётларда диний тарғиботнинг бир кўриниши сифатида қабул қилинса-да, бугунги кундаги айрим секталар ва “янги диний ҳаракатлар” томонидан ушбу тушунча остида анъанавий ижтимоий тизимларга таъсир ўтказиш, давлат институтлари фаолиятига аралаштиришга ҳаракат қилаётгани натижасида сиёсий мазмун касб этгани далиллангани ҳақидаги хулосалардан Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказининг «Жаҳолатга қарши маърифат» экспозицияси бўлими экспонатларини тайёрлашда фойдаланилган. (Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказининг 2022 йил 11 мартдаги 171/22-сон маълумотномаси). Ушбу илмий натижа жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш, ёш авлодни бағрикенглик, ўзаро ҳурмат ва эҳтиром руҳида тарбиялашга асос бўлишига хизмат қилган;

ўзбек жамиятидаги исломгача мавжуд бўлган анъаналардан миллий либосларда учрайдиган “хочсимон” нақшлар, маййитни дафн этишдан олдин сақлаб туриш – «ўлик қўндириш» (маййитни 3 кунгача дафн этмаслик) маросими ҳамда ўзбек адабиётининг анъанавий услуби бўлган «талмех» (تلمیح) жанридаги шеърларни масиҳийлик билан боғлаш ҳолатлари замонавий миссионерларнинг тарғибот воситаларига айлангани тўғрисидаги илмий хулосалардан буюртма асосида чоп этилган «Глобаллашув шароитида тинчлик ва барқарорликка таҳдид солувчи ғоявий, мафкуравий ва ахборот хуружларига қарши курашнинг маънавий-маърифий усуллари ва воситалари» китобини мазмунига сингдирилган (Республика Маънавият ва маърифат марказининг 2022 йил 14 мартдаги 32/1-сон маълумотномаси). Натижада

аҳоли, айниқса ёшлар орасида миссионерлик ва прозелитизм шаклидаги турли ёт ғояларнинг тарқалиши, маънавий ҳаётимизга жиддий таҳдид туғдириши мумкинлигига оид қарашлар шаклланишига хизмат қилган;

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 2 та халқаро ва 7 та республика илмий-амалий конференцияларида апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 19 та илмий иш чоп этилган, шундан 3 та рисола, 2 та ўқув қўлланма ва Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 5 та мақола, жумладан, 4 та республика ва 1 та хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, уч боб, саккиз параграф, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 159 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги асосланиб, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, ўрганиш объекти ва предмети аниқланган. Тадқиқотнинг фан ва технологиялар тараққиётининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилиб, ишнинг илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги, илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий қилиниши, апробацияси ва эълон қилинганлиги, диссертациянинг тузилиши ва ҳажми тўғрисидаги маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг «**Миссионерлик ва прозелитизмни таҳлил қилишнинг назарий методологик асослари**» деб номланган биринчи бобида «миссионерлик» ва «прозелитизм» атамалари таърифи ва тарихи, «диний омил», «секта», «тоталитар секта», «культ», «деструктив культ», «янги диний ҳаракатлар» каби тушунчаларга илмий адабиётларда берилган изоҳ ва шарҳлар, миссионерликнинг таҳдидга айланиши ҳамда сиёсий мақсадларга эришиш воситаси сифатида ўрганилган.

Диссертацияда диншунослик призмасидан миссионерлик космополитик хусусиятига эга барча динлар учун хос, табиий фаолият сифатида ёритилган. Ушбу фаолият динларнинг муқаддас манбаларидан мотивланиб, илоҳий бурч сифатида баҳоланган. Ижтимоий-сиёсий томондан миссионерлик бир халққа хос дин ва маданиятни бошқа халқларга етказиш инструменти вазифасини бажаради. Тарихий шароит, сиёсий-ижтимоий вазият ҳамда энг асосийси, ундан кўзланган мақсадлардан келиб чиқиб, миссионерлик салбий маънода қўлланилиши билан бир қаторда ижобий характер ҳам касб этиши мумкинлиги кўрсатилган.

Миссионерлик амалиётига асосан «янги диний ҳаракатлар», «секта» ва «культ»лар кўпроқ урғу бериши қайд этилган. Фанда ҳозирга қадар «янги диний ҳаракат» тушунчаси бўйича ягона тўхтамага келинган эмас. Ушбу контекстда,

соҳа мутахассислари орасида «янги» атамаси талқини борасидаги мунозаралар мавжуд. Кўпчилик олимлар нуктаи назарига кўра, ушбу атама христианлик, яҳудийлик, ислом, ҳиндуийлик, буддавийлик каби йирик ва қадимий динлардан кўра нисбатан кечроқ юзага келган оқимларга нисбатан қўлланилади⁶. Улар учун хос бўлган умумий хусусиятлар қаторида замонавий дунё муаммоларига инновацион диний ечимларни таклиф қилиш, анъанавий динларга муқобил таълимот сифатида намоён бўлиш, плюралистик ва синкретик характер, издошларидан қатъий садоқат ва итоаткорликни талаб қилиш, оила ҳамда бошқа анъанавий ижтимоий институтлар ўрнини босишга даъво қилиш кабиларни санаб ўтиш мумкин⁷.

«Секта» атамаси лотин тилидаги *sequi* – “эргашиш” сўзидан келиб чиққан. Даставвал у салбий маъно касб этмай, кишининг фикрлаши, турмуш тарзини, шунингдек, шахс мансуб бўлган сиёсий партия ёки фалсафий мактабни билдирган⁸. «Диний секта» деганда эса эътироф этилган йирик диний йўналишларнинг расмий ақидаларидан фарқли тарзда фаолият олиб борадиган гуруҳлар тушунилади. Мазкур тушунча мавжуд динлар ва конфессияларга умуман алоқаси бўлмаган ҳолда дин байроғи остида фаолият кўрсатадиган гуруҳларга нисбатан ҳам ишлатилади. Бугунги кунда дунёда тахминан 5000 атрофида секталар фаолият кўрсатмоқда.

«Култ» – кичик, аммо фаол диний ҳаракат бўлиб, қоида тариқасида, харизматик етакчи томонидан бошқарилади. Ушбу атама XX аср ўрталарида диншунос олим ва социолог Г.П.Беккернинг таклифи билан амалиётга киритилган. «Култ» сўзи одатда «секта» тушунчаси билан синоним ҳисобланса-да, Ғарб адабиётида «секта» кўпинча нейтрал маънода, «култ» эса аниқ салбий маънода қўлланилади. Култ ўзининг ғайриоддий диний, маънавий, фалсафий эътиқоди ёки маълум бир шахс, объект ё бўлмаса мақсадга умумий қизиқиши билан бошқалардан ажралиб турадиган ижтимоий гуруҳдир⁹. Ноқонуний фаолият билан шуғулланадиган секталар кўпинча деструктив (бузғунчи) култлар деб аталади. Бундай тузилмаларга одатда сатанистлар ва бошқа янги диний оқимлар киради¹⁰.

Диссертацияда дин миллий маънавиятнинг таркибий қисми, жамиятни бирлаштириб турувчи муҳим омиллардан бири экани, бир тилда гаплашадиган, умумий тарих ва ягона давлатга эга бўлган, аммо турли динларга ёки диний йўналишларга эътиқод қиладиган давлатларда миллий бирликни таъминлаш қийин кечиши илмий назариялар ва амалий мисоллар билан очиб берилган. Хусусан, Ливан, Сербия, Словения, Хорватия, Македония, Черногория, Босния ва Герцеговина каби давлатларда юзага келган вазиятларни таҳлил қилиш орқали миссионерлик ҳаракатлари ортида

⁶ Oliver, Paul. *New Religious Movements: A Guide for the Perplexed*. London; New York: Continuum, 2012. –P. 13-14.

⁷ Қаранг: Rubinstein, Murray. *New religious movement*.// *Encyclopedia Britannica*, 25 Feb. 2019, <https://www.britannica.com/topic/new-religious-movement>. Accessed 4 January 2022.

⁸ Қаранг: Weber, Nicholas. *Sect and Sects*. *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 13. New York: Robert Appleton Company, 1912. 4 Jan. 2022 <<http://www.newadvent.org/cathen/13674a.htm>>.

⁹ Zablocki, Benjamin David, Robbins, Thomas. *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial Field*. University of Toronto Press, 2001. – P. 473.

¹⁰ <https://w.histrf.ru/articles/article/show/kult>

жамиятни диний асосда ичидан бўлиб ташлашга қаратилган ғаразли сиёсий мақсадлар ётиши кўрсатиб берилган.

Миссионерлар томонидан амалдаги қонунчилик талабларига зид фаолият олиб бориш, кишиларнинг соғлиғи ва жамоат хавфсизлигига хавф солиш, хусусан, психотроп моддалардан фойдаланиш, гипноз технологияларини қўллаш амалиёти ва бунинг оқибатида келиб чиқаётган ҳамда келажақда юзага келиши мумкин бўлган салбий оқибатлар асослаб берилган.

Тадқиқотда жаҳон динлари сирасига кирувчи буддавийлик, христианлик, исломда миссионерлик ва прозелитизм амалиётига ўзига хос ёндашувлар ҳамда тарихий жараёнлардаги босқичлар таҳлил қилинади. Хусусан, буддавийлик динида миссионерлик ҳаракатларининг авж олиши милоддан аввалги III асрда Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган Маурья сулоласи вакили, император Ашока (304-232) фаолияти билан боғланади¹¹. Дастлабки буддавий миссионерлар «Дхарма бханака» деб номлангани ҳамда буддавийларнинг абадий ғилдираги – дхармачакра ҳам айнан миссионерлик қилиш маъносида талқин қилиниши очиб берилган.

Аввал бошида брахманликнинг бир оқими сифатида қабул қилинган буддавийлик, императори Ашока саъй-ҳаракатлари билан алоҳида дин сифатида Жанубий, Жануби-Шарқий ва Марказий Осиё ҳудудларига тарқалган. Кейинчалик, Кушонлар даврида буддавийлик ўз ривожининг иккинчи босқичини босиб ўтиб, Хитой, Корея ва Японияга қадар етиб борган. Буддавий миссионерлигида асосан уч омил, яъни кўчманчи роҳиблар, давлатлар (Маурья, Кушон) сиёсати ҳамда миграцион жараёнлар катта аҳамиятга эга бўлган.

Христианлик динида миссионерликни Исо Масих ва унинг ҳаворийлари бошлаб берганига ишонилади. Библиянинг Янги Аҳд қисмида келтирилган мазкур таълимот асосида барча христиан миссионер ташкилотлари, черковлар ўз фаолиятини ташкил этган. Насроний миссионерлигининг кенг ёйилишида илк христианларнинг қувғин қилиниши натижасида уларнинг бутун дунё бўйлаб тарқалишлари, Рим империяси томонидан христианликнинг давлат дини сифатида эътироф этилиши, Ғарб давлатларининг колониал сиёсати, европалик миссионер-диншуносларнинг экспедициялари муҳим аҳамият касб этган. Бугунги кунда барча диний миссияларнинг 2/3 қисми христианликнинг турли йўналишлари томонидан амалга оширилади.

Ислом динида миссионерлик Пайғамбар Муҳаммад (а.с.) ва издошлари томонидан амалга оширилган. Муслмон терминологиясида миссионерлик маъносида «даъват» атамаси ишлатилади. Исломий миссионерликни амалга оширишда тасаввуф тариқатларининг шаклланиши, муслмон савдогарларининг фаолияти ҳамда муслмон давлатлари томонидан олиб борилган ҳарбий ҳаракатларнинг ўрни катта бўлган. Замонавий ислом миссионерлиги ривожидида XX асрнинг иккинчи ярмида араб кўрфази давлатларида углеводород

---

¹¹ Қаранг: Wangu M.B. World religions: Buddhism. Fourth edition. Chelsea House Publishers. 2014. – P. 36-38; <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st008.shtml> (09.07.2021); Sen, T. (2015). The spread of Buddhism. In B. Kedar & M. Wiesner-Hanks (Eds.), The Cambridge World History (The Cambridge World History, – P. 447-480). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511667480.018.

конларининг аниқланиши ҳамда Саудия Арабистони, Кувайт, Қатар, БАА каби давлатларнинг бойиб кетиши катта роль ўйнади.

Тарихий жараёнларда миссионерликнинг асосий акторлари ҳам ўзгариб борган. XIX асар охири – XX аср ўрталарига қадар миссионерлик фаолияти билан асосан буддавийлик, христианлик ва ислом динлари вакиллари шуғулланган бўлса, XX асрнинг бошидан бу роль тўлиғича необуддистлар, иеговочилар, мормонлар, саентологлар, сатанистлар, баҳоийлар, ахмадийлар, кришначилар каби янги диний ҳаракатлар вакиллари қўлига ўтган.

Диссертациянинг «**Миссионерлик услуб ва воситаларининг хусусиятлари**» номли иккинчи бобида миссионерликнинг глобал кўриниш касб этиши, хусусан, христианлик доирасида халқаро миссионер уюшмаларининг юзага келиши, улар фаолиятининг тарихий таҳлили, миссионерликни амалга оширишда қўлланиладиган классик ва замонавий механизмлар, глобал христианликка хос бўлган «экуменизм»¹² ва «евангелизация»¹³ ҳаракатларининг тарихий-ижтимоий хусусиятлари очиб берилган.

1910 йилда Шотландиянинг Эдинбург шаҳрида бўлиб ўтган «Бутунжаҳон миссионерлик конференцияси» христиан динидаги экуменистик ғояларнинг ривожланишига сабаб бўлган. 1948 йилда «Бутунжаҳон черковлар кенгаши»нинг ташкил этилиши экуменистик ҳаракатларнинг соф протестантлик доирасидан чиқиб, умумхристиан аҳамиятга эга бўлишига йўл очган. Бутунги кунда ушбу Кенгашга Оссурия черкови, Шарқий православ черковларининг аксар юрисдикциялари, эски католик черкови, лютеран, англикан, меннонит, методист, морав ва ислохотчи черковлар, баптист ва пятидесятниклар тўлиқ аъзо экани, Рим католик черкови тўлиқ аъзо бўлмаса-да, Кенгаш йиғилишларига ўз делегатларини юбориши ушбу фикрнинг асосли эканини кўрсатади.

Папа Павел VI ташаббуси билан 1962-1965 йиллар давомида ўтказилган II Ватикан Кенгаши¹⁴ католикликда замонавий миссионерликнинг бурилиш нуқтаси бўлган. Ушбу Кенгаш кун тартибидаги энг муҳим масала диний миссияларни янги босқичга олиб чиқиш бўлган. II Ватикан Кенгашидан сўнг католикликнинг асосий миссионерлик органи бўлган «Эътиқодни тарғиб қилиш Кенгаши»нинг аҳамияти оширилиб, 1988 йилда унинг номи «Халқларни христианлаштириш Кенгаши», деб ўзгартирилди.

XX аср христиан миссионерлиги учун характерли бўлган жиҳатлардан яна бири глобал хайрия ва нодавлат ташкилотлар шаклида фаолият олиб бориши ҳисобланади.

Диссертацияда «Етимлар учун христиан иттифоқи», «Етимларсиз дунё», «Етимларсиз Ғарбий Африка», «Жаҳонга нигоҳ», «Меҳр-шафқат», «Дунё

¹² «Экуменизм» (юн. oikoumenē - «яшайдиган дунё», oikos - «уй») – турли христиан йўналишлари ва жамоалари ўртасида яқинроқ муносабатларни ривожлантириш орқали насроний бирликни топишга уриниш.

¹³ «Евангелизация» (юн. «евангелион» - хушхабар) – протестантлик таркибидаги бутун дунё бўйлаб тарқалган экуменик ҳаракат. Ушбу ҳаракат XVIII асрда Буюк Британия ва унинг Шимолий Америкадаги мустамлакаларида пайдо бўлди.

¹⁴ Католик черковининг XXI Бутунжаҳон Собори. 1962 йил 11 октябрда Папа Иоанн XXIII ташаббуси билан чақирилиб, 1965 йил 8 декабрда давом этган. Кенгашда черков ҳаёти билан боғлиқ қатор муҳим ҳужжатлар – 4 та конституция, 9 та фармон ва 3 та декларация қабул қилинган. Кенгашда қабул қилинган ўзгаришлар католик жамоатчилигининг энг консерватив қисми томонидан рад этилди, натижада "Авлиё Пий X нинг руҳонийлар биродарлиги" каби гуруҳлар ажралиб чиқди.

етимлари», «Халқаро муҳандислик миссиялари», «Самарияликнинг ҳамёни», «Халқаро бирлашган пятидесятник черковлари» каби ташкилотлар фаолияти таҳлил қилинган. Бундай институтлар болалар ва ёшлар орасида олиб борадиган ишлари билан келажак учун «уруғ экиш» вазифасини бажариб, хайрия кўрсатилган давлатлар, муассасалар ва шахсларда миннатдорлик, қарздорлик ҳиссини шакллантиришни мақсад қилганлар. Бир қарашда инсоният равнақи, дунёда тинчлик ўрнатиш, мухтож бечораларга беғараз кўмак беришга қаратилган дастурлар ортида, аксарият ҳолларда кишилар орасида ёт дин ва дунёқарашни сингдиришдек ғаразли мақсадлар кўзланади.

Жамият тараққий этгани сайин миссионерликнинг услуб ва воситалари ҳам такомиллашмоқда. Шундан келиб чиқиб, мазкур бобда, тарихнинг турли босқичларида христиан миссионерлик ташкилотлари томонидан диний тарғиботларни бажаришда ишлаб чиқилган усул ва воситалар ҳақида атрофлича маълумот берилган.

Миссионерлик усуллари деб, ушбу амалиётни самарали равишда амалга ошириш учун, муайян тажриба ва илмий асосга таянган ҳолда ишлаб чиқилган ҳамда тизимлилик характериға эға назарий хатти-ҳаракатлар мажмуасига айтилади. Миссионерлик воситалари деганда эса – мавжуд услублар асосида диний даъватни омма орасида кенгрок тарқатишда ёрдам берадиган, ушбу жараёни осонлаштирадиган амалий хатти-ҳаракатлар назарда тутилади.

Ўрганишлар миссионерлар тарихий тажриба, илмий-фалсафий ёндашув асосида тизимлашган тарғибот усуллариини ишлаб чиққанларини кўрсатмоқда. Айниқса, христианлик дини бу борада катта натижаларға эришган. Мутахассислар фикриға кўра, христиан миссионерлари кўллайдиган усулларнинг энг кўзға кўринганлари бу насронийликка мослаштириш, маданий мослашув, контекстуализация ва динлараро диалог ҳисобланади¹⁵.

Насронийликка мослаштириш (*Interpretatio Christiana*) – христиан черкови томонидан аввалги динларға оид маданият элементлари ёки тарихий фактларни христиан дунёқарашига мослаштириш амалиётидир¹⁶. Ушбу атама одатда насроний бўлмаган халқларнинг диний ва маданий ҳаётига, эътиқодлари ва ғояларига насронийлик шаклини беришни англатади. Масалан, V асрдан бошлаб қадимий Рим ва Юнон худоларининг ибодатхоналари ўрниға христиан черковларини куриш амалиёти кенг кулоч ёзади. Баъзи тадқиқотчилар фикриға кўра, бугунги кунда аксар христианлар томонидан Рождество байрами нишонланадиган 25 декабрь санаси Қадимги Римда Енгиламас Куёш худосининг туғилган кунини ҳисобланган.

Маданий мослашув (инкультурация) – муайян эътиқод ёки тушунчани маҳаллий маданият ичига киритиш, адаптация қилишни билдиради¹⁷.

¹⁵ Қаранг: Sevgi Altundal Hajdari (hzt.), Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri. – İstanbul: İnsamer, 2016, – S. 19.

¹⁶ Eberlein, Johann Konrad (Munich), “Interpretatio Christiana”, in: Brill’s New Pauly, Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and, Helmuth Schneider, English Edition by: Christine F. Salazar, Classical Tradition volumes edited by: Manfred Landfester, English Edition by: Francis G. Gentry. Consulted online on 13 July 2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e1406540>

¹⁷ Қаранг: Чирков Н.В. Инкультурация христианства в контексте межкультурного и межрелигиозного диалога Римско-католической церкви. // Религия и культура. 2018. –С. 144-155; Овсиенко Ф.Г. Христианская

Инкультурациянинг ёрқин мисоли сифатида дунёнинг турли мамлакатларида ибодатхоналарнинг қурилиш услуби, диний атамаларнинг маҳаллий халқлар тилига мослаштирилишини келтириш мумкин. Хусусан, Япония, Хитой каби давлатларда христиан черковлари ва мусулмон масжидлари маҳаллий пагодалар услубида қурилиб, бир қарашдан буддавий эҳромларини эслатиб юборади.

Контекстуализация – христианликда «Библия»ни кенгроқ тушуниш ва насроний бўлмаганлар томонидан яхшироқ қабул қилишга эришиш учун кенгроқ ижтимоий шароитга мослаштиришни англатади¹⁸. Масалан, «Қадимги Аҳд»нинг Забур китобидаги «Мени ювинг, мен қордан оппоқ бўламан» (50:7) сўзларини тропик минтақада истиқомат қилувчилар учун таржима қилиш жараёнида, улар қорни ҳеч қачон кўрмаганларини инобатга олган ҳолда «Мени ювинг, мен кокоснинг ичидан ҳам оппоқ бўламан», шаклида таржима қилинган.

Динлараро диалог – бу махсус тадбирлар орқали Инжилни етказиш ҳамда Инжил ва маданиятлар ўртасида алоқани таъминлашнинг ажралмас воситасидир. Бошқача айтганда, черковнинг жамиятларни христианликнинг муқаддас китобига биноан қайта тиклаш ҳамда маданиятларга кириб бориш жараёнлари диалог жараёни ичида амалга ошади. Ушбу усуллар билан бир қаторда, замонавий миссионерликда уйма-уй юриб «хушхабар» етказиш, маҳаллий тилларда христианликни тарғиб қилувчи адабиётларни чоп қилиш ва тарқатиш, хайрия ёрдамлари кўрсатиш, тиббий ва таълим-тарбия соҳаларига махсус кадрларни юбориш каби классик, аудио, видео ва электрон маҳсулотлар тайёрлаш, рўзнома ва ойномалар чоп этиш, теледастурлар узатиш, интернетда онлайн ўқув курслари ташкил этиш каби замонавий услублардан фойдаланилмоқда.

XVIII асрнинг иккинчи ярмидан протестант оламида пайдо бўлган «евангелистик» ҳаракатлар христиан миссионерлигининг ривожланишида муҳим роль ўйнади. 1970-йилларга келиб евангелистлар дунёнинг турли минтақаларидаги ўз ҳамфикрларини бирлаштириш ва глобал миқёсда ҳаракат қилиш ишларини бошладилар. Шу мақсадда, Жаҳон евангелизми бўйича халқаро конгресслар ўтказила бошлади. 1974 йил Швейцариянинг Лозанна, 1989 йил Филиппиннинг Манила, 2010 йил Жанубий Африка Республикасининг Кейптаун шаҳарларида бўлиб ўтган конгрессларда глобал евангелизация стратегияси белгилаб берилди.

XX аср бошларидан евангелистлар орасида болаликдан эътиқодни сингдириш келажақда шахснинг чин христиан бўлишида муҳим аҳамият касб этиши ҳақидаги қарашлар ривожлана бошлади. 1937 йилга келиб Жесс Ирвин Оверхолтзер (1877-1955) томонидан “Болалар евангелизм биродарлиги”га асос солинди. Ташкилот болаларга христиан «хушхабар»ни ўргатиш ва маҳаллий христиан черковларига болаларни жалб қилишни рағбатлантиришни мақсад қилиб қўйган. 1994 йилнинг апрелида АҚШнинг Иллинойс штатида 54 та

инкультурация как метод сближения культур запада и востока. (<http://www.gazetaprotestant.ru/2011/05/xristianskaya-inkulturaciya-kak-metod-sblizheniya-kultur-zapada-i-vostoka/>). Дата обращения: 13 июля 2021.

¹⁸ Ворохобов А.В. Христианское послание и его контекстуализация // Дамаскин. Журнал Нижегородской духовной семинарии. 2019. 4(50). –С. 10-15.

христиан ташкилотининг болалар хизмати раҳбарларини жамлаган конференцияда 4 ёшдан 14 ёшгача бўлган болаларни евангелизмга жалб қилиш усуллари муҳокама қилиниб, илк бор «4/14 ОЙНА» ғояси олға сурилди. «4/14 ойна» – бу 4 ёшдан 14 ёшгача бўлган болаларни евангеллаштиришга қаратилган глобал насронийлик миссиясидир. Унга кўра, болалар тўрт ёшидан бошлаб христианликни қабул қилишга ундалади.

Евангелист миссионерлар томонидан ўтказилган Конгрессларда ўзига хос кўп йиллик дастурлар ишлаб чиқилган. Шундай лойиҳалардан энг йириги бу «10/40 ОЙНА» лойиҳасидир. Режага биноан христиан миссионерлари инжиллаштириш фаолиятида асосан шимолий кенгликнинг 10 ва жанубий узунликнинг 40-даражалари орасида жойлашган ҳудудларга алоҳида аҳамият берадилар. Ер шарининг ушбу минтақаси классик геосиёсат жиҳатидан асосий ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ҳозирги кунда Марказий Осиёнинг бир қисмини ҳам қамраб олган ушбу ҳудуд христиан миссияларининг асосий ҳаракат нуқтасига айланган.

2016 йил ҳолатига дунёда 619 миллион евангелист бўлгани қайд этилган. АҚШ евангелистларнинг дунёдаги энг катта улушига эга давлатдир. Америкалик евангелистлар мамлакат аҳолисининг чорак қисмини ташкил қилади ва мамлакатдаги энг йирик диний гуруҳдир. Транс-диний коалиция сифатида евангелистлар деярли барча протестант йўналишларида учрайди¹⁹.

Тадқиқотнинг «**Ўзбекистонда миссионерлик: тарихи ва олдини олиш йўллари**» номли бобида Ўзбекистонда миссионерлик ва прозелитизм тарихи, бугунги кунда намоён бўлишининг хусусиятлари, деструктив секталарга қарши курашда халқаро тажриба ва реабилитация амалиёти, миссионерликнинг салбий оқибатларини бартараф этиш йўллари ва истиқболлари ўрганилган.

Француз сайёҳи Жан Шарден (1643-1713) ва англиялик миссионер Йозеф Вольф асарлари асосида замонавий Ўзбекистон ҳудудида христиан миссионерлари ҳақидаги илк қайдлар таҳлил қилинган. Хусусан, Ж.Шарден (1643-1713) ўзининг «Шарденнинг 1672-1673 йилларда Кавказ орти бўйлаб саёҳати» китобида, Туркистон ўлкасида истиқомат қилган ҳамда асосан табиблик фаолияти билан шуғулланган театинлар²⁰ номли католик монахлари, Йозеф Вольфнинг Бухоро яҳудийларини христианликка даъват қилгани ҳақида сўз юритади²¹.

Тарихий манбалар таҳлили асосида мустақилликкача бўлган даврда Ўзбекистон ҳудудида миссионерликнинг пайдо бўлиши ва ривожланишида тўрт омил муҳим роль ўйнагани кўрсатиб берилган.

1. Чор аскарлари сафидаги христианликнинг турли деноминациялари вакиллари ҳамда ҳарбий руҳонийлар (капелланлар)нинг фаолияти²².

¹⁹ Қаранг: <https://www.pewforum.org/religious-landscape-study/>

²⁰ Театинлар – 1524 йилда Джанпьеро Карафа ва Каэтана Театинский томонидан Италияда асос солинган католик монахлик ордени. Бошқа монахлардан фаркли равишда, театинларда дунёвий ишлар билан ҳам шуғулланиш, жамият ичида, одамлар орасида фойдали ишларни қилиш тарғиб қилинади.

²¹ Қаранг: Шарден Ж. Путешествие Шардена по Закавказью в 1672-1673 гг. /Перевод Е.В.Бахутовой и Д.П.Косовича // "Кавказский вестник" за 1900 и 1901 гг. –Тифлис, Скоропечатня М.Мартиросянца, 1902. – С. 113.

²² Қаранг: К истории христианства в Средней Азии (XIX – XX вв.). –Ташкент: Узбекистан, 1998. – С. 15.

2. Россия ички губернияларидан рус дехқонлари, Узоқ Шарқ ҳудудидан корейс миллати вакилларининг (1937 йил) Марказий Осиёга кўчириб келиниши.

3. I ва II Жаҳон урушлари (1939-1945) даврида жанглар бўлаётган ҳудудларда аср олинган немис, поляк, эстон, швед, литвалик, латиш ва бошқа ғарбий европалик аскарларнинг Туркистон ўлкасига кўчирилиши.

4. 1943 йилдан сўнг Ғарб талаби билан СССРда диний ташкилотларга нисбатан сиёсатнинг бирмунча юмшатилиши ҳамда диний тарғиботчилик ҳаракатларининг жонланиши.

Мустақилликка эришилган илк йилларда Ўзбекистонда кечган сиёсий, ғоявий, маънавий трансформация жараёнлари ҳамда унинг оқибатида юзага келган маънавий бўшлиқ, аҳоли орасида ёт ғоялар тарқалишига қулай шароит яратди. Ушбу вазиятда, миссионер ташкилотлар аҳолининг атеистик тизимдан динга қайтиш жараёни – де-секуляризация ҳамда аксар ҳолларда хаотик равишда кечган исломга қайтиш – ре-исламизациядан фойдаланиб қолишга ҳаракат қилдилар. Натижада, Ғарбнинг молиявий кўмаги асосида республикада кўплаб протестант ташкилотлари, баҳойлар, кришначилар каби янги диний ҳаракатлар расман рўйхатдан ўтиб, кенг кўламли миссионерлик фаолиятини йўлга қўйдилар.

Ўзбекистон шароитида миссионерлар маҳаллий ижтимоий-иқтисодий, миллий, диний, маданий ва этник хусусиятларни инобатга олган ҳолда ўз ишларини ташкил қилмоқдалар. Хусусан, республикада мавжуд миллий байрамлар ва улар билан боғлиқ меҳр-мурувват кўрсатиш, ёрдамга муҳтожлар ҳолидан хабар олиш, эҳтиёжмандларни қўллаб-қувватлаш, оғирини енгил қилишдек оддий инсоний фазилатлар устуворлигидан ҳам ўз тарғиботларини амалга оширишда фойдаланишга ҳаракат қилаётганлари кузатилмоқда. Таҳлиллар ногиронлиги бор шахслардаги психологик омил, яъни ўзгаларнинг кўмаги ва уларнинг доимий қўллаб-қувватлашига нисбатан эҳтиёж улар орасида миссионерликнинг фаоллашишига сабаб бўлаётганини кўрсатмоқда.

Миссионерлар меҳнат миграциясидан ҳам фойдаланишга ҳаракат қилмоқдалар. Мавсумий меҳнат мигрантларига яхши иш топишда маслаҳат бериш, уйда қолаётган оила аъзолари ва яқинларига кўмаклашиш байроғи остида миссионерлик ҳаракатлари олиб борилаётгани ҳам шундай хулоса чиқариш имконини беради. Бундай ҳолатлар Қозоғистон, Жанубий Корея ёки Россияда ишлаб келаётган меҳнат мигрантлари орасида учраётгани ушбу фикрни қўллаб-қувватлайди.

Юқоридагилар билан бирга, ушбу бобда, халқаро норматив ҳужжатлар, хусусан «Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси» ва «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пакт»ларда, Европа иттифоқи ҳамда қатор Ғарб давлатларида миссионерлик, сектачиликка муносабат атрофлича таҳлил қилинган. Жумладан, Европа қитъасида сектачиликка қарши кураш доирасида 1994 йилдан бошлаб «Сектантликни ўрганиш ва маълумот йиғиш марказлари Европа федерацияси» (FECRIS) фаолият кўрсатиб келмоқда. Давлатлар миқёсида таҳлил қилинар экан, бу борада Франция етакчи ўринда экани кузатилади. Республикада Бош Вазир ҳузуридаги Секталарга қарши кураш

бўйича вазирликлар аро комиссия, Секталарнинг ҳалокатли таъсиридан оилалар ва шахсларни ҳимоя қилиш Ассоциацияси (UNADFI) ва ихтисослашган бир неча нодавлат ташкилотлари фаолият юритмоқда. Аста секин Европанинг барча давлатларида секталар, культлар ва ёшлар динларини ўрганиш бўйича комиссиялар тузилмоқда.

XX асрнинг 60-йиллар охири ва 70-йиллар ўрталарига келиб ғарбда турли культлар таъсирига тушиб қолган кишиларнинг оила аъзолари томонидан ўз яқинларини тўғри ҳаётга қайтариш – реабилитацияни ташкил этиш мақсадида «Антикульт ҳаракатлар» («Anti cult movements» – АСМ) ташкил этила бошлади. Ғарб адабиётларида «Антикульт ҳаракатлар» характериға кўра 4 гуруҳға бўлинади²³:

1. Секуляр характердаги культларға қарши ташкилотлар.
2. Диний характердаги ҳаракатлар (тўғри дин, йўналишға қайтариш).
3. Фақат муайян гуруҳларға қарши курашувчи ҳаракатлар.
4. Реабилитация қилиш амалиётини таклиф қилувчи ҳаракатлар.

Деструктив секталар қурбонларини реабилитация қилиш - бу шахсни сектадан чиқариш ва унда янги қадриятларни шакллантиришға қаратилган мақсадли чора-тадбирлар мажмуидир. Реабилитация қилиш культ таъсирига тушган шахс тафаккурини деструктив таъсирдан халос қилиш, ушбу шахсни олдинги мулоқот доирасига қайтариш, уни одатий ижтимоий жараёнларға жалб қилиш, жамиятда эътироф этилган меъёрлар, қадриятлар ва эътиқодларға қайта адаптация қилиш каби босқичларни ўз ичига олади.

Бобда миссионерликнинг салбий оқибатларини бартараф этиш йўллари ва истиқболлари ҳақида фикр билдирилиб, республикада қарор топган диний бағрикенглик муҳитини янада мустаҳкамлаш ва миссионерликнинг олдини олишға қаратилган ишларни изчил давом эттириш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланиши таъкидланган. Ўзбекистон шароитида дин ниқобидаги таҳдидлар, хусусан, миссионерликка қарши кураш икки – қонуний-юримдик ҳамда маънавий-маърифий йўналишларда олиб борилаётгани очиб берилган.

Халқаро ва миллий ҳуқуқий нормаларға мувофиқ дин ва диндорларға бўлган янги ёндашувлар «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» (1991, 1998, 2021 йиллар)ги қонунларда ўз аксини топди. 1991 йил 14 июнда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунида фуқаро ўзининг динға, диний эътиқодға ёки ундан воз кечишға, ибодат қилишда, диний расм-русумлар ва маросимларда, динни ўрганишда қатнашиш ёки қатнашмасликда ўз муносабатини белгилаётган пайтда уни бирор-бир даражада мажбур этишға йўл қўйилмаслиги²⁴ қонуннинг 1998 ва 2021 йилларда қабул қилинган таҳрирларида эса давлат конфессияларнинг тинч-тотув яшашини таъминлаш мақсадида миссионерлик ва прозелитизмни амалға оширишға йўл қўйилмаслиги

²³ Қаранг: Chryssides, George D. 1999. Exploring New Religions. - London & New York: Cassell. – P. 345.

²⁴ Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги 1991 йил 14 июндаги 289-ХП-сонли қонуни, 1-модда. <https://lex.uz/docs/65044>

белгилаб қўйилди²⁵.

Ўзбекистонда миссионерликка қарши курашда қўлланиладиган иккинчи йўналиш, бу ушбу иллатнинг асл моҳиятини очиб ташлаш, доимий ва узлуксиз тарғибот учун замин яратадиган маънавий-маърифий тадбирлардир. Уларни ташкил этишда тадрижийлик ва таъсирчанликни таъминлаш баробарида масалага комплекс ёндашувга эътибор бериш, яъни бирор-бир ижтимоий қатлам ёки ташкилот, муассаса жамоасининг бу каби тадбирлардан четда қолмаслигига эришиш муҳим аҳамиятга эга.

Миссионерлик ва прозелитизм билан боғлиқ қонунбузарликларнинг олдини олишда барча фуқаролар масъулиятни ҳис қилишлари, айниқса, ўз-ўзини бошқариш органлари ҳушёр бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Чунки, аксарият ҳолатларда миссионерлик билан шуғулланувчи жамоалар хонадонларда норасмий черков очиш, маҳаллаларда уйма-уй тарғибот ўтказиш, ўзларига мойил кишиларнинг бевосита уйларида бўлиб, моддий ёки бошқа ёрдам кўрсатиш орқали даъват ишларини ташкил этадилар.

Ёшларнинг турли норасмий, ноисломий диний жамоаларнинг таъсирига тушиб қолишининг олдини олишда ўқув муассасалари ва маҳаллалар томонидан тизимли равишда тушунтириш ишлари олиб борилиши муҳим ўрин тутаяди. Мазкур тарғибот ва тушунтириш ишларида республикада виждон эркинлиги ҳуқуқий кафолатланганини ҳисобга олган ҳолда масалага ёндашиш, миссионерликнинг реал таҳдидини ҳаётий мисолларда ёритиб бериш ва бундай фаолият Ўзбекистонда қонунан ман этилганига эътибор қаратиш лозим.

ХУЛОСА

Тадқиқот муаммосини назарий ва илмий-амалий жиҳатдан ўрганиш натижаларига таянган ҳолда қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Миссионерликка диншунослик ва ижтимоий-сиёсий жиҳатдан мазмун бериш лозим. Диншунослик призмасидан, миссионерлик оламшумуллик хусусиятига эга бўлган барча динлар учун хос, табиий фаолият ҳисобланиб, у муқаддас манбалардан мотивланади ҳамда илоҳий бурч сифатида баҳоланади. Ижтимоий-сиёсий томондан, миссионерлик бир халққа хос дин ва маданиятни бошқа халқларга етказиш инструменти вазифасини бажаради. Дин омилининг инсонлар ҳаётида муҳим аҳамият касб этиши контекстида, миссионерлик фаолияти тарихий шароит ва ижтимоий-сиёсий вазиятдан келиб чиқиб ижобий ёки салбий характер касб этади. Кўпмиллатли ва кўпконфессияли Ўзбекистон шароитида эса миссионерликнинг ҳар қандай тури ижтимоий барқарорлик, миллатлар ва динлараро тотувлик муҳитига салбий таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади.

2. Миссионерлик космополитик характерга эга барча динлар учун хос амалиёт бўлиб, айниқса христианликда унга алоҳида урғу берилади. Хусусан,

---

²⁵ Қаранг: Ўзбекистон Республикаси Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги 01.05.1998 йил қонуни 3-моддаси. <http://lex.adm.uz/docs/65108>; Ўзбекистон Республикаси Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги 05.07.2021 йил қонуни 7-моддаси. <http://lex.adm.uz/docs/5491534>

замонавий дунёда диний даъват билан шуғулланадиган ҳар 3 кишидан 2 нафари христиан миссионерлари эканлиги аниқланган. Тарихий жараёнларда миссионерликнинг фаол акторлари ўзгариб борган. XIX аср охири – XX аср ўрталарига қадар буддавийлик, христианлик ва ислом энг фаол миссионер динлар бўлган бўлса, XX асрнинг бошидан необуддистлар, иеговочилар, мормонлар, саентологлар, сатанистлар, баҳойлар, аҳмадийлар, кришначилар каби янги диний ҳаракатлар ушбу соҳада доминант мавқега эга бўлган.

3. XIX асргача христиан миссионерлик ҳаракатлари колонизация жараёнлари билан параллел равишда ривожланган бўлса, XX асрдан бошлаб глобал евангелистик ҳаракатлар ҳамда хайрия муассасаси шаклидаги халқаро ташкилотлар орқали фаолият олиб боришга кўпроқ аҳамият бераётгани кузатилган.

4. Замонавий миссионерликда уйма-уй юриш, маҳаллий тилларда диний адабиётларни чоп қилиш ва тарқатиш, хайрия ёрдамлари кўрсатиш, тиббий ва таълим-тарбия соҳаларига махсус кадрларни юбориш каби классик тарғибот усуллари билан бир қаторда, аудио, видео ва электрон маҳсулотлар тайёрлаш, рўзнома ва ойномалар чоп этиш, теледастурлар узатиш, интернетда онлайн ўқув курслари ташкил этиш каби замонавий услублардан фойдаланилаётгани аниқланган. Аини дамда, миссионерлик ташкилотлари ўз таъсир доираларини сақлаб қолиш ва муайян ҳудудда «таянч нуқтани» юзага келтириш мақсадида маҳаллий миллатлар вакиллари орасидан руҳонийларни тарбиялашга алоҳида эътибор бермоқдалар.

5. XX асрда евангелистик (euangelism) ҳаракатлар ва христиан экуменизми («οικουμένη» - «яшайдиган дунё»)нинг жонланиши миссионерликнинг глобал миқёсда ривожланишига кучли импульс берди. Глобал евангелизацион ҳаракатларни бирлаштиришда 1974, 1989 ва 2010 йилларда бўлиб ўтган Жаҳон евангелизми конгрессларининг аҳамияти катта бўлган. Хусусан, ушбу анжуманларда қабул қилинган «Лозанна аҳди», «Манила манифести», «Кейптаун аҳдномаси»да миссионерликни амалга ошириш стратегияси белгилаб берилган.

6. Ўзбекистон шароитида миссионерлик ташкилотлари Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Самарқанд, Тошкент вилояти каби этник хилма-хилликка эга ҳудудларда ўз фаолиятларини фаол олиб боришга ҳаракат қилганлари кузатилди. Республикада миссионерлик ҳолатларининг аксари иегово гувоҳлари, тўлиқ инжил христианлари, баптистлар, адвентистлар, корейс протестантлари, баҳойлар ва кришначилар томонидан содир этилмоқда. Миссионерлар Ўзбекистонда мавжуд миллий байрамлар ва улар билан боғлиқ меҳр-мурувват кўрсатиш, ёрдамга муҳтожлар ҳолидан хабар олиш, эҳтиёжмандларни қўллаб-қувватлаш, оғирини енгил қилишдек инсоний фазилатлар устуворлигидан ҳам ўз тарғиботларини амалга оширишда фойдаланишга ҳаракат қиладилар.

7. Дунё бўйлаб турли секталарнинг фаоллашуви контекстида, уларга қарши курашиш билан бирга, культларнинг собиқ аъзоларини жамиятга қайтариш – реабилитация қилиш ҳам долзарб аҳамият касб этиб бормоқда. Янги диний оқимлар таъсирига тушиб қолган кишиларни жамиятга қайтариш,

харизматик, утопик ва гипнотик жамоадан реал дунёга қайта адаптация қилишни ташкил этиш мақсадида «Антикульт ҳаракатлар» ҳамда реабилитация марказлари ташкил этилган.

8. Ўзбекистон шароитида дин ниқобидаги таҳдидлар, хусусан миссионерликка қарши кураш икки – қонуний-юримдик ҳамда маънавий-маърифий йўналишларда параллел олиб борилмоқда. Инсон онги ва қалби учун кураш нозик шакл касб этаётган бир шароитда маҳаллалардаги масъулларнинг миссионерликнинг асл моҳияти ҳақидаги билимлари етарли эмаслиги кузатилмоқда. Мазкур вазият, уларнинг ўзлари билмаган ҳолда миссионерлик фаолиятига йўл очиб беришлари, прозелитлар билан ишлашда диний-маърифий ишлар ва тегишли тарғибот-тушунтириш тадбирларидан кўра маъмурий услубларга урғу беришларига сабаб бўлмоқда.

Диссертация натижаларидан келиб чиққан ҳолда қуйидаги тавсиялар берилди:

– бағрикенглик, конфессиялараро тотувлик муҳитини тарғиб этиш, аҳолининг миссионерлар таъсирига тушиб қолишининг олдини олиш бўйича жамоатчилик фикрини шакллантириш мақсадида Дин ишлари бўйича қўмита, Ўзбекистон Ёшлар ишлари агентлиги, Республика Маънавият ва маърифат маркази томонидан ёшлар аудиторияси кўп бўлган ижтимоий тармоқларда (инстаграм, телеграм, фейсбук, ТикТок ва ҳ.к.з.) миссионерликнинг салбий оқибатларини очиб беришга бағишланган сайтлар, профиллар, саҳифалар, аноним маълумот алмашувчи гуруҳлар фаолиятини йўлга қўйиш;

– миссионерлик таъсирига мойиллиги бўлган, потенциал таргет гуруҳлар (ногиронлиги бор шахслар, аралаш оила аъзолари, меҳнат мигрантлари, ишсизлар, ёлғиз аёллар, ҳарбий хизматчиларнинг оила аъзолари) билан манзилли ишлаш механизмларини ишлаб чиқиш, бунда ушбу тоифа шахсларни касб-ҳунар эгаллашга йўналтириш, уларни иш билан таъминлаш ҳамда тегишли вазирликлар, Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси, Ўзбекистон ногиронлар жамияти, Ўзбекистон кўрлар жамияти ҳамда Ўзбекистон карлар жамияти орқали тарғибот тадбирларини амалга ошириш;

– республикада динлараро ҳамкорлик, ўзаро ҳурмат муҳитини янада мустаҳкамлаш мақсадида нодавлат нотижорат ташкилот шаклидаги Динлараро мулоқот ва бағрикенглик марказини ташкил қилиш. Марказ таркибида Ўзбекистонда диний бағрикенглик тарихига бағишланган музей, дунё динлари адабиёти кутубхонаси, халқаро анжуманлар зали ҳамда таҳририят фаолиятини йўлга қўйиш.

**SCIENTIFIC COUNCIL UNDER NUMBER
DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 FOR AWARING ACADEMIC
DEGREES UNDER INTERNATIONAL ISLAMIC
ACADEMY OF UZBEKISTAN**

INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN

NADJIMITDINOV JASUR KHATAMDJANOVICH

**SOCIAL AND HISTORICAL MEANING OF MISSIONARY
AND SINGULARITIES OF ITS OCCURRENCE IN UZBEKISTAN**

07.00.04. - Religious Studies

**ABSTRACT OF DISSERTATION OF THE DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON
HISTORICAL SCIENCES**

TASHKENT – 2022

The subject of the dissertation of the Doctor of Philosophy (PhD) in Historical Sciences is registered in the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. B2021.4.PhD/Tar.354.

The dissertation has been carried out at the international Islamic academy of Uzbekistan.

The dissertation abstract in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) is available at the Scientific Council web site (www.iiau.uz) and Ziyonet information portal (www.ziyonet.uz).

Scientific adviser:

Islamov Zahidjan Makhmudovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents:

Khasanov Akhadjan Akhmadjanovich
Doctor of history, Professor

Turayev Bakhtiyor Omonovich
Doctor of philosophy, Professor

Leading organization:

National university of Uzbekistan named after
Mirzo Ughbek

The defense of the dissertation will be held on _____ «__» **2022** at __. __ online/offline meeting of the Academic Council under the No. DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 for awarding academic degrees under International Islamic Academy of Uzbekistan (Address: 11, Abdulla Kadiri street, Tashkent 100011. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz)

The dissertation is available at the information Resource Center of the International Islamic Academy of Uzbekistan. (Registered number 94). (Address: 11, Abdulla Kadiri street, Tashkent 100011. Telephone: (99871) 244-00-56; fax: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz)

The dissertation abstract is distributed on _____ «__» 2022.

(Protocol registered No. __ on _____ “__” of 2022)

D.R.Mahsudov

Chairman of the Scientific Council for awarding academic degrees, Doctor of Historical Sciences, Professor

S.A.Rustamiy

Secretary of the Scientific Council for awarding academic degrees, Doctor of Philological Sciences (DSc), Associate professor

N.A.Mukhamedov

Deputy chairman of Scientific Seminar under the Scientific Council for awarding academic degrees, Doctor of Historical Sciences (DSc), Associate professor

INTRODUCTION (Doctor of Philosophy (PhD) dissertation annotation)

The actuality and necessity of research. It can be seen that the processes observed at the present stage of development, which are related to missionary activity on a global scale, or the circumstances close to their content, have occurred in the past as well. Therefore, there is a need to pay attention to the negative consequences that occur at present or may occur in the future, as a result of such activities as religious missionary contrary to legislature, threatening human health and public safety, use of psychotropic substances, the use of hypnotic technologies. To this end, it is important to study the missionary process in the prism of history, to be aware of its consequences, to develop a strategy for today's approach to this phenomenon.

The analysis of the symbiosis of religion, society and missionary issues shows that the religious and political situation of each state should be reflected in research through comprehensive, objective new approaches within the framework of national interests. Therefore, at a time when the process of missionary work in multi-ethnic and multi-confessional Uzbekistan is moving towards globalization, comprehensive strategic analysis of the issues of religion and politics in a new context and with creative thinking and legal democratic principles in the historical roots of traditional religion became a main agenda of today. In the above-mentioned scientific works, the issue of missionary and proselytism is approached mainly in a philosophical, general context. Today, there is a lack of research on this issue in the perspective of religion, which is historically illuminated, substantiated on the basis of primary sources, and specific methodological approaches to the negative consequences in society. By studying the socio-historical features of missionary work, it serves to further increase the effectiveness of scientific research in this area.

In the new Uzbekistan, a lot of work is being done to prevent missionary activity. For instance, adoption of the Law "On Freedom of Conscience and Religious Organizations", implementation of special course named "Sects" by the Department of "Religious Studies and Comparative Study of World Religions" to students of the International Islamic Academy of Uzbekistan, organization of the course "Negative effects of missionary work and proselytism" to imam-khatibs and government officials at the Academy, the inclusion of research-related topics in the training manuals for military personnel. In this regard, with a systematic study of the history of missionary work, the historical stages of its manifestation in Uzbekistan, it will be possible to systematically organize work in this area in our country.

Research in a particular manner serves to the implementation of Law of the Republic of Uzbekistan "On Freedom of Conscience and Religious Organizations" of July 5, 2021, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.Mirziyoyev No. PF-4947 dated February 7, 2017 "On The strategy of Activities of further development of the Republic of Uzbekistan", Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-5416 dated April 16, 2017 "On measures to radically improve the activities of the religious and enlightenment sphere", Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-3160 dated July 28, 2017 "On measures of further improvement of the effectiveness of spiritual and

educational works and rising the sphere to the higher level” and the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-5040 dated March 26, 2021 “On measures to radically improve the system of spiritual and educational work” and other normative legal acts.

The relevance of the research to the main priorities of the development of science and technology in the Republic. The dissertation has been carried out following the primary directions of the development of science and technologies in the Republic I. “Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state”.

The degree to which the problem has been studied. The researches on the topic of missionary can be divided into several directions. In the first direction, it is appropriate to cite the scientific researches of Western and Russian scholars as F.Johnson, D.Babbington, A.Dvorkin, R.Tucker, N.Trofimchuk, M.Svishev²⁶. In these studies, the missionary activities of traditional religions – Catholicism, Orthodoxy, classical Protestantism – is assessed as positive, and on contrary sectarian missionary carried out by new religious movements – as a negative phenomenon.

The authors in the second direction being themselves supporters of a particular sect, approached any form of missionary work as a positive phenomenon, a religious duty. Examples of this are the researches of B.Graham, V.Lee, L.Palou, J.Quinn, P.Wright²⁷.

In the third direction, missionary work is assessed as an activity that pursues mainly selfish political goals. Representatives of this direction as Z.Arslanturk, E.Tashji, S.Haydari, Sh.Gunduz, M.Aydin, G.Erdem discussed socio-historical meanings, goals, strategy and role of missionary work in global politics²⁸.

In Uzbekistan missionary and proselytism were analyzed as a separate dissertation by S.Yazdonova, M.Musaev, H.Oblomurodova and E.Akhmedov²⁹.

---

²⁶ Johnson, Phil. "The History of Evangelicalism". Pulpit Magazine, 2009; Bebbington, David W (1993), *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*, London: Routledge; Dvorkin A. *Sektovedeniye: totalitarnie sekt. Opit sistematicheskogo issledovaniya*. Izdatelstvo bratstva vo imya sv. Knyazya Aleksandra Nevskogo, Nijniy Novgorod, 2002; Taker Rut. *Ot Ierusalima do kraya zemli: Istoriya missionerskogo dvijeniya*. Seriya: Ensiklopediya xristianstva. Vtoroye izdaniye, ispravlennoye i pererabotannoye. Perevod s angl. SPb. Mirt. 2001. – 524 s; Trofimchuk N.A., Svishev M.P. *Ekspansiya / Kafedra religiovedeniya RAGS pri Prezidente RF*. –Moskva: Izd-vo RAGS, 2000. – 218 s; Trofimchuk N.A., Svishev M.P. *Missionerskaya deyatelnost v sisteme politicheskix otnosheniy // Sotsiologiya vlasti*. 1998. № 2-3. – S. 92-166.

²⁷ Graham B. *Steps to peace with God*. – Garland, 1997. – 89 p.; Lee W. *The all-inclusive spirit of the Christ*. -L.A., 1969. – 181 p.; Lee W. *The Practical Expression of the Church*. -L.A., 1970. – 86 p.; Lee W. *Life-study of Genesis*. -L.A., 1977. – 145 p.; Palau L. *The greatest decision*. -Garland, 1997, – 125 p.; Quinn J. *Christ be besides me // Seasonal Missalette. The forty days of lent*.- NY., 1998. Vol. 14. №3. – 45 p.; Wraight P. *What's God onto me?* -Eastbourne, 1974. – 46 p.

²⁸ Zeki Arslantürk, «Genel Olarak Misyonerlik Faaliyetleri, Başlıklı Sempozyumda Sunulan Müzakere», *Türkiyede Misyonerlik Faaliyetleri Ensar Nesriyat*, İstanbul, 2004, –384 s; Erkan Tasci. *Din sosyolojisi açısından misyonerlik ve günümüz islam toplulukları*. İstanbul, 2006. – 74 s; Hajdari S. *Tarihî süreç içerisinde misyonerlik ve misyonerlerin etim faaliyetleri*. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2016. – S. 100; Gündüz Sinasi ve Aydın Mehmet. *Misyonerlik*. İstanbul, Kaknüs Yayınları. 2002. – S. 251; Erdem Gazi. *Misyonerlik ve Misyonerlerin Çalışma Metotları*. Ankara, Diyanet İlmi Dergi, 2002. – S. 120.

²⁹ Yazdonova S. *O‘zbekistonda missionerlik harakatining ijtimoiy-falsafiy tahlili*. Falsafa fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Samarqand: 2012; Oblomurodova H. *Globallashuv sharoitida missionerlik: uni oldini olishning usul va vositalari (ijtimoiy-falsafiy tahlil)*. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Toshkent: 2020; Axmedov E. *Missionerlik harakatining milliy-ma’naviy taraqqiyotga ta’hid va uning oldini olish omillari*. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya Avtoreferati. –Toshkent: 2021. Musayev M. *Globallashuv*

These studies mainly reveal the socio-philosophical aspects of the topic and assess it as a spiritual threat in the case of Uzbekistan. Researcher M.Musaev studied the political factors of missionary and proselytizing movements in the context of globalization and the threat to national interests. This problem has also been studied in terms of the relevance of the topic in the researches of Uzbek scientists such as A.Ochildiev, B.Turaev, M.Bekmurodov, E.Ibragimov, D.Razzakov³⁰.

The relevance of the topic of the research to the research work of the higher education institution where the research was conducted. The dissertation work was carried out within the framework of the research plan of the International Islamic Academy of Uzbekistan "Program of measures to improve the field of religion".

The purpose of the study is to study the socio-historical content of missionary work and the specifics of its manifestation in Uzbekistan.

The objectives of the study are as follows:

- comparative and analytical disclosure of scientific approaches to the study of missionary and proselytism;

- to cover the evolution of the organizational and ideological foundations of missionary work in world religions;

- to show the features of the activities of international Christian missionary associations;

- classification of mechanisms of missionary practice in the activities of Christian and pseudo-Christian organizations;

- to reveal the essence of "evangelism" and "ecumenism", which are the turning points of Christian missionary work;

- to reveal forms and manifestations of missionary activity in Uzbekistan;

- demonstration of international experience and rehabilitation practices in the fight against destructive sects;

- coverage of the tasks of state and public organizations, scientists and research institutions to address the consequences of missionary work, as well as the development of proposals and recommendations.

The object of research is the notion of missionary and the history of missionary work in Uzbekistan.

The subject of the study is activities of missionary organizations in violation of the laws of Uzbekistan, methods of missionary work and ways to prevent it.

---

sharoitida missionerlik va prozelitizmning jamiyat xavfsizligiga tahdidi. Siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Toshkent: 2018.

³⁰ Ochildiyev A.S. Milliy g'oya va millatlararo munosabatlar. –Toshkent: O'zbekiston, 2004. –134 b; To'rayev B. va b. Ma'naviy tahdidlar: missionerlik va prozelitizm (mohiyati, kelib chiqishi, shakllari, muammolar). – Toshkent: Movarounnahr, 2011; Bekmurodov M. Missionerlik va prozelitizm: maqsadlar, vazifalar, usullar. Jurnalistlar ixtisoslashuvi borasida turli yo'nalishlarda o'tkazilgan o'quv-uslubiy seminarlar bo'yicha materillar to'plami. O'zbekiston mustaqil bosma ommaviy axborot vositalari va axborot agentliklarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish jamoat fondi. –Toshkent: 2012. –B 253-262; Ibragimov E. O'zbekistonda xristian konfessiyalari faoliyati va ularning diniy bag'rikenglik an'analari shakllanishida tutgan o'rni. 24.00.01. t.f.n. uchun yozilgan dissertatsiya. 2010 yil. – Toshkent. – 104 b; Razzoqov D. Missionerlik faoliyatining ma'naviyatimizga tahdidi haqida // O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasining axborotnomasi. –Toshkent: 2014. – №2. – B. 66-69.

Research methods. The dissertation uses such research methods as historicity, objectivity, logic, systematization, analysis and synthesis, causality, statistics, comparison.

The scientific novelty of the research is:

it is revealed that "missionary" has been interpreted differently in the historical development of world religions. In particular, while in the Middle Ages the spread of religions was considered a natural process it was positive, but in today's multi-religious world, at a time when nations are trying to preserve their traditions and values, ideas and ways of thinking it is negative;

it has been proven that in Buddhism, one of worldly religions, missionary work is considered as voluntary and entrusted to the "narrow circle" of adherents because of which it is not widespread. While in Christianity, as a result of that the mission of "spreading the message of God everywhere" is the primary task this religion could spread very widely;

it has been argued that although in religious sources and scientific literature "missionary" is considered a form of religious propaganda, today it is gaining a political connotation by the some sects and "new religious movements" for influencing traditional social systems and interfering in state institutions;

it is determined that trying to link some traditions as cross shaped patterns in national costumes, the ritual of keeping the corpse before burial for 3 days and some samples of uzbek poetry in the genre of "talmeh" (تلميح) with christianity became one of propaganda tools of modern missionaries.

The practical results of the study are as follows:

analysing foreign experience in the fight against "missionary" and "proselytism" it was proven that the restrictions in the legislation of Uzbekistan in this area do not contradict with international regulations;

the use of communication technologies as digital gadgets, software in Uzbek segment of social networks in carrying out missionary and proselytizing activities in the era of information technology is revealed;

recommendations for the formation of ideological immunity through the means of combating "missionary", in particular, the adoption of legal measures and the organization of spiritual and ideological propaganda are worked out;

the role of the community, women and youth organizations in overcoming the negative effects of the ideas of "missionary" and "proselytism" on socio-political life is shown.

Reliability of the research results. This is explained by the use of primary sources, research and analytical data in foreign languages, collections of materials of national and international scientific conferences, special journals listed in the HAC and articles published in foreign scientific journals, conclusions, recommendations and recommendations are put into practice..

The scientific and practical significance of the results of the research. The scientific significance of the research is determined by the facts that the work helps to make scientific conclusions on lexical and terminological meanings of missionary and related concepts, the social, political, economic and psychological dangers of

this movement, the historical stages of missionary work, methods of propaganda in different religions, forms of its manifestation in Uzbekistan.

The practical significance of the study lies in the opportunity of using theoretical conclusions, practical proposals and recommendations of the research in the activity of The Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, the International Islamic Academy of Uzbekistan, law enforcement agencies and services, the Republican Center for Spirituality and Enlightenment and its local branches, The Agency for Youth Affairs, the Youth Union of Uzbekistan, as well as the enrichment of educational processes at all stages of the education system of the republic.

Implementation of research results. Based on the results of the study of the socio-historical content of missionary work and the specifics of its manifestation in Uzbekistan:

scientific conclusions that "missionary" has been interpreted differently in the historical development of world religions, in particular, while in the Middle Ages the spread of religions was considered a natural process as positive, but in today's multi-religious world, at a time when nations are trying to preserve their traditions and values, ideas and ways of thinking as negative were implemented to the encyclopedic dictionary "Religious studies", textbooks as "History of world religions", "Religion" prepared on the basis of the state social order (reference of the Committee on Religious Affairs under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated March 16, 2022 No. 02-03 / 1776). As a result, it has helped to prevent attacks on students that threaten inter-religious tolerance and harmony, and to educate young people in the spirit of healthy faith and tolerance;

scientific conclusions that in Buddhism, one of worldly religions, missionary work is considered as voluntary and entrusted to the "narrow circle" of adherents because of which it is not widespread, whilst in Christianity, as a result of that the mission of "spreading the message of God everywhere" is considered as primary task this religion could spread very widely were used in preparing the book "Uzbekistan - a tolerant country" prepared on the basis of the state social order (reference of the Imam Bukhari International Research Center under the Cabinet of Ministers dated March 12, 2022 № 02/128). As a result, the reader was informed that Uzbekistan, as a land of tolerance, is an example to many countries around the world, and this missionary activities can negatively affect inter-religious harmony;

conclusions proving that although in religious sources and scientific literature "missionary" is considered a form of religious propaganda, today it is gaining a political connotation by some sects and "new religious movements" for influencing traditional social systems and interfering in state institutions were used in the preparing of expositions of the "Enlightenment against ignorance" section of the Museum of the Center of Islamic Civilization in Uzbekistan (Reference of the Center for Islamic Civilization in Uzbekistan under the Cabinet of Ministers dated March 11, 2022 № 171/22). This scientific result was the basis for the struggle against ignorance with enlightenment, educating the younger generation in the spirit of tolerance, mutual respect;

scientific conclusions determining that trying to link some traditions as cross shaped patterns in national costumes, the ritual of keeping the corpse before burial for 3 days and some samples of uzbek poetry in the genre of “talmeh” (تلميح) with christianity became one of propaganda tools of modern missionaries were implemented to the book "Spiritual and educational methods and means of combating ideological and information attacks that threaten peace and stability in the context of globalization" prepared on the basis of the state social order (reference of the Republican Center for Spirituality and Enlightenment March dated 14, 2022 № 32/1). As a result, it is justified that the spread of various alien ideas in the form of missionary and proselytism among the population, especially among the youth, poses a serious threat to our spiritual life.

Approbation of research results. The results of the study were tested at 2 international and 7 national scientific conferences.

Publication of research results. A total of 19 scientific papers on the topic of the dissertation were published, including 5 articles in scientific journals recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, including 4 national and 1 foreign journals.

The structure and scope of the dissertation. The content of the dissertation consists of an introduction, three chapters, eight paragraphs, a conclusion and a list of references. The total volume of the dissertation is 159 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **introductory part**, based on the relevance of the selected topic, the goals and objectives of the research, the object and subject of study are defined. The relevance of the research to the priorities of science and technology, the scientific novelty and practical results of the work are described. The reliability, scientific and practical significance of the obtained results are revealed. Information on the implementation, approbation and publication of research results, the structure and scope of the dissertation.

In the first chapter of the dissertation, entitled “**Theoretical and methodological bases of the analysis of missionary and proselytism**”, the definition and history of the terms “missionary” and “proselytism”, “religious factor”, “sect”, “totalitarian sect”, “cult”, “destructive cult”, explanations and commentaries on such notions as “new religious movements” in the scientific literature, becoming of missionary a threat and a tool to achieve political goals have been studied.

The dissertation describes the mission from the perspective of religion as a natural activity specific to all religions with a cosmopolitan character. This activity was motivated by sacred sources and was regarded as a divine duty. Socio-politically, missionary serves as an instrument for transmitting the religion and culture of one nation to other peoples. It is shown that missionary work is sometimes positive and sometimes negative, depending on the historical situation, the political and social situation and, most importantly, the goals set for it.

It is stressed that missionary is mostly practiced by “new religious movements”, “sects” and “cults”. Science has not yet come to a single conclusion on the notion of “new religious movement”. In this context, there is a debate among experts in the field about the interpretation of the term “new”. From the point of view of most scholars, the term refers to movements that emerged relatively later than major and ancient religions such as Christianity, Judaism, Islam, Hinduism, and Buddhism³¹. Amongst common features of “new religious movements” are offering innovative religious solutions to the problems of the modern world, appearing as an alternative to traditional religions, pluralistic and syncretic, demanding strict loyalty and obedience from their followers, and claiming to replace the family and other traditional social institutions³².

The term “sect” is derived from the latin word *sequi* - “follow”. At first, it did not take on a negative connotation, but expressed a person’s thinking, lifestyle, as well as the political party or philosophical school to which the person belonged³³. “Religious sect” means a group that operates differently from the official beliefs of the major recognized religious sects. This notion also applies to groups operating under the banner of religion with no connection to existing religions and denominations at all. Today, there are about 5,000 sects in the world.

The “cult” is a small but active religious movement that is, as a rule, led by a charismatic leader. The term was introduced in the middle of the twentieth century at the suggestion of theologian and sociologist G.P. Becker. Although the word “cult” is generally synonymous with “sect”, in Western literature “sect” is often used in a neutral sense and “cult” in a clearly negative sense. A cult is a social group that is distinguished from others by its unusual religious, spiritual, philosophical beliefs, or general interest in a particular person, object, or goal³⁴. Sects engaged in illegal activities are often referred to as destructive cults. Such structures typically include Satanists and other new religious movements³⁵.

The dissertation reveals with scientific theories and practical examples that religion is an integral part of national spirituality, one of the important factors uniting society, and that it is difficult to ensure national unity in countries that speak the same language, have a common history and a single state, but believe in different religions or denominations. In particular, the analysis of the situation in countries such as Lebanon, Serbia, Slovenia, Croatia, Macedonia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina shows that behind the missionary actions lie selfish political goals aimed at isolating society on religious grounds.

It is argued that activities of missionaries in violation of applicable law, endangering human health and public safety, in particular the use of psychotropic

---

³¹ Oliver, Paul. *New Religious Movements: A Guide for the Perplexed*. London; New York: Continuum, 2012. –P. 13-14.

³² See: Rubinstein, Murray. "New religious movement". *Encyclopedia Britannica*, 25 Feb. 2019, <https://www.britannica.com/topic/new-religious-movement>. Accessed 4 January 2022.

³³ See: Weber, Nicholas. "Sect and Sects." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 13. New York: Robert Appleton Company, 1912. 4 Jan. 2022 <<http://www.newadvent.org/cathen/13674a.htm>>.

³⁴ Zablocki, Benjamin David; Robbins, Thomas (2001). *Misunderstanding Cults: Searching for Objectivity in a Controversial Field*. University of Toronto Press. – P. 473.

³⁵ <https://w.histrf.ru/articles/article/show/kult>

substances, the practice of using hypnosis techniques may have potential negative consequences.

The study analyzes the specific approaches to the missionary and proselytism practice of worldly religions Buddhism, Christianity and Islam and the stages in the historical process. In particular, the rise of missionary activity in Buddhism is associated with the activities of Emperor Ashoka (304-232), a representative of the Mauryan dynasty that ruled India in the III century BC³⁶. It is revealed that the first Buddhist missionaries were called “Dharma bhanaks” and that the eternal wheel of the Buddhists - dharmachakra - was also interpreted in the sense of missionary work.

Buddhism, originally accepted as a sect of Brahmanism, spread to South, Southeast, and Central Asia as a separate religion through the efforts of Emperor Ashoka. Later, during the Kushan period, Buddhism went through the second stage of its development, reaching China, Korea, and Japan. Three main factors influencing the spread of Buddhist missionary work were the nomadic monks, the policies of the states (Maurya, Kushan), and the migration processes.

In Christianity, it is believed that missionary work was started by Jesus Christ and his apostles. All Christian missionary organizations and churches have organized their activities on the basis of this doctrine, which is given in the New Testament part of the Bible. The persecution of the first Christians, and the spread of early Christians around the world, the recognition of Christianity as the state religion by the Roman Empire, the colonial policy of Western countries, the expeditions of European missionary theologians played an important role in the spread of Christian missionary work. Today, 2/3 of all religious missions are carried out by various branches of Christianity.

In Islam, missionary work was carried out by the Prophet Muhammad (pbuh) and his followers. In Muslim terminology, the term “da'wah” is used in the missionary sense. The formation of mystical sects, the activities of Muslim traders and the military operations carried out by Muslim states played an important role in the implementation of Islamic missionary work. In the second half of the twentieth century, the discovery of petroleum deposits in the Gulf states and the enrichment of countries such as Saudi Arabia, Kuwait, Qatar and the UAE played a major role in the development of modern Islamic missionary work.

The main actors of missionary work have also changed in the course of history. From the end of the 19th century to the middle of the 20th century, Buddhism, Christianity and Islam were the most active missionary religions. Since the beginning of the twentieth century, this role has completely passed into the hands of representatives of new religious movements such as neobuddhists, jehowas, Mormons, Scientologists, Satanists, Baha'is, Ahmadis, Krishnas.

In the second chapter of the dissertation, entitled “**Features of missionary methods and tools**”, the globalization of missionary work, in particular, the emergence of international missionary associations within Christianity, historical

---

³⁶ See: Wangu M.B. World religions: Buddhism. Fourth edition. Chelsea House Publishers. 2014. – P. 36-38; <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st008.shtml> (09.07.2021); Sen, T. (2015). The spread of Buddhism. In B. Kedar & M. Wiesner-Hanks (Eds.), *The Cambridge World History* (The Cambridge World History, – P. 447-480). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511667480.018.

analysis of their activities, classical and modern mechanisms used in missionary work, “ecumenism”³⁷ and The historical and social features of the “evangelization”³⁸ movement are revealed.

The World Missionary Conference, held in Edinburgh, Scotland, in 1910, led to the development of ecumenical ideas in Christianity. The formation of the World Council of Churches in 1948 paved the way for ecumenical movements to emerge within pure Protestantism and to have pan-Christian significance. Today, the Assyrian Church, most of the Eastern Orthodox Churches, the Old Catholic Church, the Lutheran, Anglican, Mennonite, Methodist, Moravian, and Reformist Churches, Baptists, and Pentecostals are full members of the Council, participation of Roman Catholic Church although not being a full member shows that this idea is well-founded.

The Second Vatican Council³⁹, held from 1962 to 1965 at the initiative of Pope Paul VI, was a turning point in modern Catholic missionary. The most important issue on the agenda of this Council was to take religious missions to a new level. After the Second Vatican Council, the importance of the Council for the Propagation of the Faith, the main missionary body of Catholicism, was increased, and in 1988 it was renamed the Council for the Christianization of Nations.

Another characteristic of twentieth-century Christian missionary work is its activities in the form of global charities and non-governmental organizations.

The dissertation includes analyzes of activities of such organisations as “Christian Union for Orphans”, “World without Orphans”, “West Africa without Orphans”, “Look at the World”, “Mercy”, “Orphans of the World”, “International Engineering Missions”, “Samaritan's Wallet”, “International United Pentecostal churches”. Such institutions, with their work among children and youth, serve to “sow the seeds” for the future and to create a sense of gratitude and indebtedness in the countries, institutions and individuals where they donate. Behind the programs that at first glance seem to be aimed at human development, peace in the world, non-discriminatory assistance to the needy and the poor, in most cases, there are selfish goals, such as the assimilation of foreign religions and worldviews among the people.

As society develops, so do the methods and tools of missionary work. Therefore, this chapter provides detailed information on the methods and tools developed by Christian missionary organizations in carrying out religious propaganda at different stages of history.

Methods of missionary work are a set of theoretical actions that are developed on the basis of specific experience and scientific basis and have a systemic character in order to effectively carry out this practice. The tools of carrying out missionary activity

---

³⁷ "Ecumenism" (Greek *oikoumenē* - "living world", *oikos* - "home") - an attempt to find Christian unity by developing closer relations

³⁸ "Evangelization" (Greek "evangelion" - the gospel) - a worldwide ecumenical movement of Protestantism. This movement originated in the 18th century in Britain and its colonies in North America.

³⁹ XXI World Council of the Catholic Church. He was convened on October 11, 1962 at the initiative of Pope John XXIII, and lasted until December 8, 1965. The council adopted a number of important documents related to the life of the church - 4 constitutions, 9 decrees and 3 declarations. The changes passed by the council were rejected by the most conservative section of the Catholic community, resulting in groups such as the "Brotherhood of Priests of St. Pius X" splitting up.

are practical actions that facilitate the process of spreading the religious message among the masses on the basis of existing methods.

Studies show that missionaries have developed systematic advocacy methods based on historical experience, a scientific-philosophical approach. Christianity, in particular, has achieved great results in this regard. According to experts, the most obvious of the methods used by Christian missionaries are adaptation to Christianity, cultural adaptation, contextualization, and interfaith dialogue⁴⁰.

Adaptation to Christianity (*Interpretatio Christiana*) is the practice by the Christian Church of adapting cultural elements or historical facts of earlier religions to the Christian worldview⁴¹. The term usually means to give a Christian form to the religious and cultural life, beliefs and ideas of non-Christian people. For example, from the 5th century onwards, the practice of building Christian churches instead of the temples of the ancient Roman and Greek gods became widespread. According to some researchers, December 25, which is celebrated by most Christians today as Christmas, was considered the birthday of the Invincible Sun God in Ancient Rome.

Cultural adaptation (inculturation) is the incorporation of a particular belief or concept into a local culture⁴². A striking example of inculturation is the style of construction of temples in different countries of the world, the adaptation of religious terms to the language of indigenous peoples. In particular, in countries such as Japan, China Christian churches and Muslim mosques are built in the style of local pagodas, reminiscent of Buddhist pyramids at a glance.

Contextualization means adapting to a broader social context in order to achieve a broader understanding of the “Bible” in Christianity and better acceptance by non-Christians⁴³. For example, in translating the words of the Old Testament Psalms, “Wash me, I am whiter than snow” (50: 7), for those who live in the tropics, it will be “Wash me, I am whiter than coconut,” because they have never seen snow.

Interfaith dialogue is an indispensable tool for conveying the Bible through special events and for connecting the Bible and cultures. In other words, the process of rebuilding the church’s communities according to the Bible takes place both in the process of entering cultures and in the process of dialogue.

In addition to classical methods as door-to-door “gospeling”, publishing and distributing Christian literature in local languages, providing charitable assistance, and sending medical and educational personnel, the modern missionary uses audio, video, and electronic products, publication of newspapers and magazines, transmission of TV programs, organization of online training courses on the Internet.

---

⁴⁰ See: Sevgi Altundal Hajdari (hzl.), *Tarihi Süreç İçerisinde Misyonerlik ve Misyonerlerin Yetim Faaliyetleri*, İstanbul: İnsamer, 2016, – S. 19.

⁴¹ Eberlein, Johann Konrad (Munich), “*Interpretatio Christiana*”, in: Brill’s New Pauly, Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and, Helmuth Schneider, English Edition by: Christine F. Salazar, Classical Tradition volumes edited by: Manfred Landfester, English Edition by: Francis G. Gentry. Consulted online on 13 July 2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e1406540>

⁴² See: Chirkov N.V. *Inkulturratsiya xristianstva v kontekste mejkulturnogo i mejreligioznogo dialoga Rimskokatolicheskoy serkvi. // Religiya i kultura. 2018. –S. 144-155; Ovsienko F.G. Xristianskaya inkulturratsiya kak metod sblijeniya kultur zapada i vostoka. (<http://www.gazetaprotestant.ru/2011/05/xristianskaya-inkulturratsiya-kak-metod-sbliizeniya-kultur-zapada-i-vostoka/>). Дата обращения: 13 июля 2021.*

⁴³ Voroxobov A.V. *Xristianskoye poslaniye i yego kontekstualizatsiya // Damaskin. Jurnal Nijegorodskoy duxovnoy seminarii. 2019. 4(50). –S. 10-15.*

The “evangelical” movements that emerged in the Protestant world from the second half of the eighteenth century played an important role in the development of Christian missionary work. By the 1970s, evangelicals had begun to unite their like-minded people in different parts of the world and to move globally. To this end, international congresses on world evangelism began to be held. The congresses in Lausanne, Switzerland in 1974, Manila in the Philippines in 1989, and Cape Town in South Africa in 2010 set a strategy for global evangelism.

By the beginning of the twentieth century, evangelicals began to develop the view that the inculcation of faith from childhood would play an important role in the future of the individual becoming a true Christian. By 1937, the Children’s Evangelical Brotherhood was founded by Jess Irvin Overholtzer (1877-1955). The organization aims to teach children the Christian “gospel” and encourage them to enroll children in local Christian churches. In April 1994, at a conference in Illinois, USA, that brought together leaders of children's services from 54 Christian organizations to discuss ways to engage children ages 4 to 14 in evangelism, the idea of a “4/14 window” was first put forward. The 4/14 Window is a global Christian mission to evangelize children between the ages of 4 and 14. Proponents of this view encourage children from the age of four to convert to Christianity.

Congresses held by evangelical missionaries have developed their own perennial programs. The largest of these projects is the “10/40 Window” project. According to the plan, Christian missionaries in their evangelical activities will pay special attention to areas located between 10 degrees north latitude and 40 degrees south longitude. This region of the globe is also fundamental and decisive in the eyes of classical geopolitics. Today, this region, which also covers part of Central Asia, has become a major point of action for Christian missions.

As of 2016, there were 619 million evangelicals in the world. The United States is the country with the largest share of evangelicals in the world. American evangelicals make up a quarter of the country’s population and are the largest religious group in the country. As a trans-religious coalition, evangelicals are found in almost all Protestant denominations⁴⁴.

The chapter “**Missionary in Uzbekistan: History and Ways to Prevent**” examines the history of missionary work and proselytism in Uzbekistan and its current manifestations, international experience and rehabilitation practices in the fight against destructive sects, ways and prospects of overcoming the negative consequences of missionary work.

The first records of Christian missionaries in modern Uzbekistan were analyzed on the basis of the works of the French traveler Jean Chardin (1643-1713) and the English missionary Joseph Wolf. In particular, J.Chardin (1643-1713) in his book “Chardin's travels across the Caucasus in 1672-1673” tells about the Catholic

---

⁴⁴ See: <https://www.pewforum.org/religious-landscape-study/>

monks of the Teatins⁴⁵, who lived in the Turkestan region and were mainly engaged in medicine, and Joseph Wolf called the Jews of Bukhara to Christianity⁴⁶.

Based on the analysis of historical sources, it is shown that in the pre-independence period, four factors played an important role in the emergence and development of missionary work in the territory of Uzbekistan.

1. Activities of representatives of various denominations of Christianity and military priests (chaplains) in the ranks of Tsarist soldiers⁴⁷.

2. The resettlement of Russian peasants from the interior provinces of Russia, representatives of the Korean nation from the Far East (1937) to Central Asia.

3. The resettlement of German, Polish, Estonian, Swedish, Lithuanian, Latvian and other Western European soldiers from the war-torn areas during the First and Second World Wars (1939-1945) to Turkestan.

4. Revival of religious propaganda movements in the USSR after 1943 after a relative easing of policy towards religious organizations at the request of the West.

The processes of political, ideological and spiritual transformation that have taken place in Uzbekistan since independence, as well as the resulting spiritual vacuum, have created favorable conditions for the spread of foreign ideas among the population. In this situation, missionary organizations tried to take advantage of the process of conversion of the population from an atheistic system to religion - de-secularization and, in most cases, a chaotic return to Islam - re-Islamization. As a result, with the financial support of the West, many new religious movements in the Republic, such as the Protestant organizations, the Baha'is, and Krishnas, were officially registered and launched a large-scale missionary activity.

In Uzbekistan, missionaries organize their work taking into account local socio-economic, national, religious, cultural and ethnic characteristics. In particular, it is observed that they try to use in their propaganda the priority of ordinary human qualities, such as national holidays in the country and associated with them traditions of kindness, awareness of the needy, support for the needy, relief. The analysis shows that the psychological factor in people with disabilities, i.e. the need for the help and constant support of others, leads to the activation of missionary work among them.

Missionaries are also trying to take advantage of labor migration. The same conclusion can be drawn from the fact that missionary activities among seasonal labor migrants are carried out under the banner of helping to find a good job, and helping family members and relatives staying at home. The fact that such cases are common among migrant workers in Kazakhstan, South Korea, or Russia supports this view.

In addition to the above, this chapter provides a detailed analysis of missionary and sectarian attitudes in international normative documents, in particular the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Civil and Political

---

⁴⁵ Theatins is a Catholic monastic order founded in Italy in 1524 by Gianpero Carafa and Kaetana Teatinski. Unlike other monks, theaters are also encouraged to engage in worldly affairs, to do useful work within society, among people.

⁴⁶ See: Sharden J. Puteshestviye Shardeny po Zakavkazyu v 1672-1673 gg. Pervod Ye.V.Baxutovoy i D.P.Kosovichy // "Kavkazskiy vestnik" za 1900 i 1901 gg. –Tiflis, Skoropechatnya M.Martirosyansa, 1902. – S. 113.

⁴⁷ See: K istorii xristianstva v Sredney Azii (XIX – XX vv.). –Tashkent: Uzbekistan, 1998. – S. 15.

Rights, in the European Union and a number of Western countries. In particular, the European Federation of Centers for the Study of Sectarianism and Data Collection (FECRIS) has been operating since 1994 in the fight against sectarianism on the European continent. When analyzed at the national level, it is observed that France is in the lead in this regard. The country has an inter-ministerial commission on combating sects under the Prime Minister, the Association for the Protection of Families and Individuals from the destructive effects of sects (UNADFI) and several specialized non-governmental organizations. Gradually, commissions are being set up in all European countries to study sects, cults and youth religions. The main reason for this is that, as noted above, Western countries have experienced the negative consequences of sectarian activity.

In the late 1960s and mid-1970s, anti-cult movements (ACMs) began to be organized in the West by family members of people affected by various cults to rehabilitate their loved ones. In the Western literature, “Anticultural movements” are divided into 4 groups according to their nature⁴⁸:

1. Anti-cult organizations of a secular nature.
2. Organizations of a religious nature (correct religion, conversion).
3. Organizations that only target specific groups.
4. Organizations that suggest rehabilitation practices.

Rehabilitation of victims of destructive sects is a set of targeted measures aimed at removing an individual from the sect and forming new values in him. Rehabilitation includes steps such as rescuing the mind of a person affected by the cult from destructive influences, returning that person to the previous sphere of communication, involving him in normal social processes, and re-adapting to socially accepted norms, values, and beliefs.

The chapter discusses the ways and prospects of overcoming the negative consequences of missionary work, emphasizing that one of the urgent tasks of today is to further strengthen the atmosphere of religious tolerance in the country and to continue the work to prevent missionary work. In the context of Uzbekistan, it has been revealed that threats under the guise of religion, in particular, the fight against missionary work are carried out in two directions - juridical and spiritual.

New approaches to religion and believers in accordance with international and national legal norms are reflected in the Law on Freedom of Conscience and Religious Organizations (1991, 1998, 2021). The Law of the Republic of Uzbekistan “On Freedom of Conscience and Religious Organizations” of June 14, 1991 defines a citizen's attitude to religion, religious beliefs or renunciation, participation in prayers, religious rites and ceremonies, study of religion. - to some extent, coercion is not allowed⁴⁹, and the amendments to the law adopted in 1998 and 2021 state that the state does not allow the practice of missionary work and proselytism in order to ensure the peaceful coexistence of denominations⁵⁰.

---

⁴⁸ See: Chryssides, George D. 1999. Exploring New Religions. London & New York: Cassell. – P. 345.

⁴⁹ See: O‘zbekiston Respublikasining vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi 1991 yil 14 iyundagi 289-XII-sonli qonuni, 1-modda. <https://lex.uz/docs/65044>

⁵⁰ See: O‘zbekiston Respublikasi Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi 01.05.1998 yil qonuni 3-moddasi. <http://lex.adm.uz/docs/65108>; O‘zbekiston Respublikasi Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risidagi 05.07.2021 yil qonuni 7-moddasi. <http://lex.adm.uz/docs/5491534>

The second direction used in the struggle against missionary work in Uzbekistan is the spiritual and enlightenment activities that reveal the true nature of this evil and lay the groundwork for constant and continuous propaganda. It is important to pay attention to a comprehensive approach to the issue, as well as to ensure that no social stratum or organization, institution community is excluded from such activities, while ensuring their consistency and effectiveness in their organization.

It is important that all citizens feel responsible, especially self-governing bodies, be vigilant in preventing violations related to missionary and proselytizing. This is because in most cases, missionary communities organize outreach activities by opening informal churches in homes, conducting door-to-door preaching in neighborhoods, visiting the homes of people who are inclined to do so, and providing material or other assistance.

Systematic outreach by educational institutions and communities play an important role in preventing young people from being influenced by various informal, non-Islamic religious communities. In this propaganda and explanatory work, it is necessary to approach the issue, taking into account the legal guarantee of freedom of conscience in the country, to highlight the real threat of missionary work in real life, and to draw attention to the fact that such activity is prohibited in Uzbekistan.

CONCLUSION

Based on the results of theoretical and scientific study of the research problem, the following conclusions were drawn:

1. Missionary work should be given a religious and socio-political content. From the perspective of theology, missionary work is a natural activity specific to all religions, which is universal in nature, motivated by sacred sources, and valued as a divine duty. Socio-politically, missionary work serves as an instrument for conveying the religion and culture of one nation to other peoples. In the context of the importance of the factor of religion in human life, missionary activity acquires a positive or negative character, depending on historical conditions and socio-political situation. In the context of a multinational and multi-religious Uzbekistan, any type of missionary work is a factor that negatively affects the environment of social stability, interethnic and interreligious harmony.

2. Missionary work is a practice common to all religions of a cosmopolitan nature, especially Christianity. In particular, in the modern world, 2 out of every 3 people engaged in religious preaching have been identified as Christian missionaries. In the course of history, the active actors of missionary work have changed. From the end of the 19th century to the middle of the 20th century, Buddhism, Christianity and Islam were the most active missionary religions, since the beginning of the twentieth century, new religious movements such as neobuddists, Jehowas, Mormons, Scientologists, Satanists, Baha'is, Ahmadis, and Krishnas have dominated the field.

3. While the Christian missionary movement developed in parallel with the colonization process until the nineteenth century, it has been observed that since the

twentieth century it has become more important to work through global evangelical movements and international organizations in the form of charities.

4. In addition to classical methods of propaganda, such as door-to-door missions, publishing and distributing religious literature in local languages, providing charitable assistance, sending medical and educational personnel, production of audio, video and electronic products, newspapers and magazines modern methods such as publishing, broadcasting TV programs, organizing online training courses on the Internet are used in modern missionary work. At the same time, missionary organizations pay special attention to the training of priests from among the indigenous peoples in order to maintain their spheres of influence and establish a "base point" in a particular area.

5. In the twentieth century, the revival of evangelical movements and Christian ecumenism ("oikoumenē" - "living world") gave a strong impetus to the development of missionary work on a global scale. The World Evangelical Congresses held in 1974, 1989 and 2010 played an important role in uniting the global evangelical movements. In particular, the "Lausanne Covenant", the "Manila Manifesto", and the "Cape Town Treaty" adopted at these conferences set out a strategy for missionary work.

6. In the context of Uzbekistan, it was observed that missionary organizations tried to carry out their activities in the areas of ethnic diversity, such as the Republic of Karakalpakstan, Khorezm, Bukhara, Samarkand, Tashkent region. Most of the missionary work in the republic is carried out by Jehovah's Witnesses, Pentecostals, Baptists, Adventists, Korean Protestants, Baha'is and Krishnas. The missionaries also try to take advantage of the existing national holidays in Uzbekistan and the priority of human qualities such as showing kindness, caring for the needy, supporting the needy, relieving the burden.

7. In the context of the activation of various sects around the world, along with the fight against them, the reintegration of former members of cults into societies is also becoming increasingly important. Anti-cult movements and rehabilitation centers have been set up to reintegrate people affected by new religious movements and to re-adapt them from the charismatic, utopian and hypnotic communities to the real world.

8. In the context of Uzbekistan, the threat of religion, in particular, the fight against missionary work is carried out in parallel in two directions - juridical and spiritual. At a time when the struggle for the human mind and heart is taking a delicate form, it is observed that the officials in the neighborhoods do not have enough knowledge about the true nature of missionary work. This situation has led them to unknowingly pave the way for missionary activity, focusing on administrative methods rather than religious-enlightenment work and appropriate advocacy activities in working with proselytes.

Based on the results of the dissertation, the following recommendations can be made:

– in order to promote tolerance, interfaith harmony, to prevent public exposure to missionaries, the Committee on Religious Affairs, the Uzbek Agency for Youth Affairs, the Republican Center for Spirituality and Enlightenment to establish sites,

profiles, pages, anonymous information exchange groups dedicated to revealing the negative consequences of missionary work on social networks with a large audience of young people (instagram, telegram, facebook, TikTok, etc.);

– development of mechanisms for targeted work with potential target groups (persons with disabilities, mixed family members, migrant workers, unemployed, single women, family members of servicemen) who are prone to missionary influence, including the orientation of this category of people to the profession, their employment Provision and implementation of advocacy activities through the relevant ministries, the State Committee for Family and Women, the Society of the Disabled of Uzbekistan, the Society of the Blind of Uzbekistan and the Society of the Deaf in Uzbekistan;

– Establishment of the Center for Interreligious Dialogue and Tolerance in the form of a non-governmental non-profit organization in order to further strengthen the atmosphere of interreligious cooperation and mutual respect in the country. The center includes a museum dedicated to the history of religious tolerance in Uzbekistan, a library of world religions, a conference hall and an editorial office.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.35/30.12.2019.Isl/Tar/F.57.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ
МЕЖДУНАРОДНОЙ ИСЛАМСКОЙ АКАДЕМИИ УЗБЕКИСТАНА**

МЕЖДУНАРОДНАЯ ИСЛАМСКАЯ АКАДЕМИЯ УЗБЕКИСТАНА

НАДЖИМИТДИНОВ ЖАСУР ХАТАМДЖАНОВИЧ

**СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ МИССИОНЕРСТВА
И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ**

07.00.04 – Религиоведение

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ИСТОРИЧЕСКИМ НАУКАМ**

ТАШКЕНТ – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером B2021.4.PhD/Tar354.

Диссертация выполнена в Международной исламской академии Узбекистана.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекском, английском, русском (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (www.iiau.uz) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziynet.uz).

Научный руководитель:	Исламов Зоҳиджон Махмудович доктор филологических наук, профессор
Официальные оппоненты:	Хасанов Аҳаджан Аҳмаджанович доктор исторических наук, профессор
	Тураев Бахтиёр Омонович доктор философских наук, профессор
Ведущая организация:	Национальный университети Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Защита диссертации состоится «__» _____ 2022 года в __. __ часов в виде онлайн/офлайн заседании Научного совета DSc.35/30.12.2019.IsI/Tar/F.57.01 при Международной исламской академии Узбекистана (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел: (99871) 2440056; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Международной исламской академии Узбекистана (зарегистрирована за 94). (Адрес: 100011, г. Ташкент, ул. А.Кадыри, 11. Тел: (99871) 244-00-56; факс: (99871) 244-00-65; e-mail: info@iiau.uz).

Автореферат диссертации разослан «__» _____ 2022 года.
(реестр протокола рассылки № __ от «__» _____ 2022 года)

Д.Р. Махсудов
Председатель научного совета по присуждению ученых степеней,
доктор исторических наук

С.А. Рустамий
Ученый секретарь научного совета по присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук (DSc), доцент

Н.А. Мухамедов
Заместитель председателя научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук (DSc), доцент

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования – раскрытие общественно-исторического содержания миссионерства и особенностей его проявления в Узбекистане.

Объектом исследования является понятие миссионерства и история миссионерства в Узбекистане.

Предмет исследования – деятельность миссионерских организаций запрещенная законодательством Узбекистана, методы миссионерской деятельности и способы их предотвращения.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

выявлено, что «миссионерство» по-разному трактовалось в историческом развитии мировых религий. В частности, если в Средние века, в условиях распространения религий считалось закономерным процессом, оно имело позитивный характер, то в современном многоконфессиональном мире, когда народы пытаются сохранить свои традиции и ценности, идеи и образ мышления, оно имеет негативный характер;

доказано, что в буддизме, одной из мировых религий, миссионерство рассматривается как добровольное и возлагается на «узкий круг» адептов, из-за чего оно не имеет широкого распространения. В то время как в христианстве, в результате того, что миссия «распространять послание Бога повсюду» является первоочередной задачей, эта религия получила широкое распространение;

доказано, что, хотя в религиозных источниках и научной литературе «миссионерство» считается формой религиозной пропаганды, сегодня со стороны некоторых сект и «новых религиозных движений» оно приобретает политический оттенок за влияние на традиционные социальные системы и вмешательство в государственные институты;

определено, что попытка связать некоторые традиции, такие как крестообразные узоры в национальных костюмах, обряд выдерживания трупа перед погребением в течение 3 дней и некоторые образцы узбекской поэзии в жанре «талмех» (تلمیح) с христианством, стала одной из пропагандистских инструментов современных миссионеров.

Внедрение результатов исследования. По результатам изучения общественно-исторического содержания миссионерства и специфики его проявления в Узбекистане:

научные выводы о том, что «миссионерство» по-разному трактовалось в историческом развитии мировых религий, в частности, если в Средние века распространение религий рассматривалось как закономерный процесс как положительный, то в современном многоконфессиональном мире, во времена, когда народы стараются сохранить свои традиции и ценности, идеи и образ мышления, так как отрицательно были внедрены в энциклопедический словарь «Религиоведение», учебники «История мировых религий», «Религия», подготовленные на основе государственного социального заказа (Справка Комитета по делам религий при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 16 марта 2022 года № 02-03/1776). В результате удалось

предотвратить нападения на учащихся, угрожающие межрелигиозной терпимости и согласию, и воспитать молодежь в духе здоровой веры и терпимости;

научно-аналитические выводы о том, что в буддизме, одной из мировых религий, миссионерство рассматривается как добровольное и возлагается на «узкий круг» адептов, из-за чего оно не получило широкого распространения, а в христианстве, вследствие чего миссия «распространения послание Бога повсюду» рассматривается как первостепенная задача, которую эта религия могла бы распространить очень широко, были использованы при подготовке книги «Узбекистан – толерантная страна», подготовленной на основе государственного социального заказа (Справка Международного исследовательского центра имама Бухари при Кабинете министров Министров от 12 марта 2022 г. № 02/128). В результате читатель был проинформирован о том, что Узбекистан, как страна толерантности, является примером для многих стран мира, и эта миссионерская деятельность может негативно сказаться на межконфессиональном согласии;

выводы, доказывающие, что хотя в религиозных источниках и научной литературе «миссионерство» считается формой религиозной пропаганды, сегодня оно приобретает политическую окраску некоторыми сектами и «новыми религиозными течениями» для воздействия на традиционные социальные системы и вмешательства в государственные институты были использованы в подготовке экспозиций раздела «Просвещение против невежества» Музея Центра Исламской цивилизации в Узбекистане (Справка Центра Исламской цивилизации в Узбекистане при Кабинете Министров от 11 марта 2022 г. № 171/22). Этот научный результат явился основой борьбы с невежеством с помощью просвещения, воспитания подрастающего поколения в духе терпимости, взаимоуважения;

научные выводы, устанавливающие, что попытки связать некоторые традиции в виде крестообразных узоров в национальных костюмах, обряд выдерживания трупа перед погребением в течение 3 дней и некоторые образцы узбекской поэзии в жанре «талмех» (تلمیح) с христианством стали одними из пропагандистских инструментов современных миссионеров внедрены в книгу «Духовно-воспитательные методы и средства противодействия идеологическим и информационным атакам, угрожающим миру и стабильности в условиях глобализации», подготовленную на основе государственного социального заказа (Справка Республиканского центра духовности и просветительства от 14.02.2022 № 32/1). В результате обосновывается, что распространение различных чуждых идей в форме миссионерства и прозелитизма среди населения, особенно среди молодежи, представляет серьезную угрозу нашей духовной жизни.

Структура и объем диссертации. Содержание диссертации состоит из введения, трех глав, восьми параграфов, заключения и списка литературы. Общий объем диссертации составляет 159 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (I часть, I part)

1. Наджмитдинов Ж. Европада деструктив секталарга қарши кураш амалиёти // Тошкент ислом университети Илмий-таҳлилий ахбороти. – Тошкент, 2012. 3-сон. – Б. 7-9. (07.00.00; № 21)

2. Наджмитдинов Ж. Диний омил ва этнос диалектикаси // Тошкент ислом университети Илмий-таҳлилий ахбороти. – Тошкент, 2013. 3-сон. – Б. 35-39. (07.00.00; № 21)

3. Наджмитдинов Ж. Халқаро миссионерлик уюшмалари фаолияти таҳлили // Имом Бухорий сабоқлари. – Самарқанд, 2021. – №3. – Б.146-149. (07.00.00; № 17)

4. Nadjimitdinov J. History and factors of missionary movements in world religions // JournalNX – A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, Dec. 2021, Published by Novateur Publication, M.S. India. Volume 7, Issue 12. – P. 302-309.

5. Наджмитдинов Ж. Замоनावий миссионерлик услублари ва амалга ошириш воситалари // Ислом зиёси. – Тошкент, 2022. – №1. – Б. 66-74. (07.00.00; № 21)

II бўлим (II часть, II part)

6. Наджмитдинов Ж. Бугунги кунда миссионерлик ва прозелитизм шакллари намоён бўлиши // Магистрантлар илмий-амалий анжумани маъруза тезислари тўплами. – Тошкент, 2008. – Б.12.

7. Наджмитдинов Ж. Миссионерликнинг юзага келиши тарихидан // Диний ва дунёвий илмлар уйғунлиги. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2008. – Б. 29-32.

8. Наджмитдинов Ж. Инжиллаштириш: мақсадлар ва даъволар // Диншунослик фанларининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2009. – Б. 82-85.

9. Наджмитдинов Ж. Диннинг этник бирликлар шаклланишидаги ўрни // Диншунослик фанларининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2010. – Б. 77-79.

10. Наджмитдинов Ж. Фалсафий теология – дин фалсафасининг асосий йўналиши // Диншунослик фанларининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2011. – Б. 75-81 (Ж.Каримов билан ҳаммуаллифликда).

11. Наджмитдинов Ж. Миссионерлик ва инсон ҳуқуқлари // Исломшуносликни ривожлантиришнинг концептуал масалалари. Илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2011. – Б. 87-90.

12. Наджмитдинов Ж. Православ черкови диний иерархияси // Диншунослик фанларининг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий

конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2012. – Б. 90-94 (Э.Алимқулов билан ҳаммуаллифликда).

13. Наджмитдинов Ж. Миссионерлик: кеча ва бугун. – Тошкент, 2008. – 64 б.

14. Ачилдиев А., Наджмитдинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари. – Тошкент, 2009. – 200 б.

15. Ачилдиев А., Наджмитдинов Ж. Миссионерлик: маҳият, мақсеттер, ақибеттер у ва алдыны алыу жўллари. – Тошкент, 2009. – 123 б. (Қорақалпоқ тилида).

16. Дунё динлари тарихи. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2011. – 260 б. (Муаллифлар жамоаси: С.Агазамходжаев, Д.Раҳимжонов, Н.Муҳамедов, Ж.Нажмиддинов).

17. Диншунослик асослари. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2013. – 320 б. (Муаллифлар гуруҳи)

18. Наджмитдинов Ж. Мотуридийлик таълимотида деструктив оқим ғояларига қарши курашнинг илмий асослари // Имом Абу Мансур Мотуридий ва мотуридия таълимоти: ўтмиш ва бугун. Халқаро конференция материаллар тўплами. – Тошкент, 2020. – Б. 212-214.

19. History of Christian missionary in Uzbekistan // Тарбия ва таълим жараёнининг ижтимоий ҳамда педагогик-психологик муаммолари: таклиф ва ечимлар / Халқаро илмий-амалий конференция мақолалар тўплами. – Тошкент, 2022. – Б. 405-409.

Автореферат «Имом Бухорий сабоқлари» журнали таҳририятида таҳрирдан ўтказилиб, ўзбек, инглиз ва рус тилларидаги матнлар ўзаро мувофиқлаштирилди.

Босмахона лицензияси:

9338

Бичими: 84x60 ¹/₁₆. «Times New Roman» гарнитураси.
Рақамли босма усулда босилди.
Шартли босма табоғи: 3. Адади 100 дона. Буюртма № 43/22.

Гувоҳнома № 851684.
«Тірографф» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
Босмахона манзили: 100011, Тошкент ш., Беруний кўчаси, 83-уй.